

MEVLİTLER BAĞLAMINDA OSMANLI DİN KÜLTÜRÜNÜ BESLEYEN ESERLER- DE NÛR-İ MUHAMMEDÎ ANLAYIŞI ve DİĞER BAZI KÜLTÜRLERDEKİ BENZER DÜŞÜNCELERLE MUKAYESESİ*

Hidayet AYDAR**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 6 Kasım 2018, **Kabul Tarihi:** 27 Eylül 2019, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2019, **Atıf:** Aydar, Hidayet. "Mevlîtlere Bağlamında Osmanlı Din Kültürünü Besleyen Eserlerde Nûr-i Muhammedî Anlayışı ve Diğer Bazı Kültürlerdeki Benzer Düşüncelerle Mukayesesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/2 (Eylül 2019): 547-587.

<https://doi.org/10.33415/daad.479499>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 6 November 2018, **Accepted:** 27 September 2019, **Published:** 30 September 2019, **Cite as:** Aydar, Hidayet. "The Conception of Nur al-Muhammed that is One of the Sources of Ottoman Religious Culture and Its Comparison to Its Counterparts in Some Other Cultures". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 19/2 (September 2019): 547-587.

<https://doi.org/10.33415/daad.479499>

Öz

Bu çalışmada İslamî kültürde, özellikle de Tasavvuf ve İslam Edebiyatı alanlarında oldukça yaygın bir anlayış olan Nur-i Muhammedî hususu ve bunun Osmanlı din kültürünü besleyen eserlerdeki algılanış biçimi üzerinde durulacaktır. "Allah'ın mahlûkat arasında yarattığı ilk varlığın Hz. Peygamber'in nurunu olduğu" anlayışına dayanan Nur-i Muhammedî konusu, hicri üçüncü asırdan itibaren yazılan eserlerde işlenmeye başlanmıştır. Bazı kaynaklarda bu anlayışın aslının başka kültürlere dayandığı ileri sürülmüştür. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in

* Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Araştırma Projeleri Birimi tarafından B E K-2017-26672 numara ile desteklenen projeden üretilmiştir. Bu desteğinden dolayı İstanbul Üniversitesi Araştırma Projeleri Birimine teşekkür ederim.

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı, hidayet@istanbul.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-7563-5073>.

nurunun ilk yaratılan varlık olduğu inancı, dinî-tasavvufî çevrelerde büyük bir ilgi görmüştür. Bu ilgi Osmanlı din kültürünü besleyen eserlerde ziyadesiyle yer almıştır. Neredeyse halka vaz u nasihat etmek ve onları dinî ve ahlâkî yönden eğitmek maksadıyla yazılmış tüm Osmanlıca eserlerde bu husus ele alınmıştır. Biz burada bu anlayışın Osmanlı tebaası arasında sıkça okunan Mevlit kitaplarında nasıl işlendiğini irdedeceğiz.¹ Sonra bu anlayışın hakikati ve başka kültürlerle, bilhassa Hıristiyanlık kültüründeki anlayışla alakası üzerinde durmaya çalışacak, aralarında bir benzerliğin bulunup bulunmadığı, bir etkileşimin olup olmadığını inceleyerek bir sonuca varmaya gayret edeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Nur-i Muhammedi, İslam kültürü, Osmanlı, Tasavvuf, İslami Edebiyat, Mevlitler, Hıristiyanlık.

The Conception of Nur al-Muhammed that is One of the Sources of Ottoman Religious Culture and Its Comparison to Its Counterparts in Some Other Cultures

Abstract

This work focuses on the concept of Nur al-Muhammed (the Divine Light of Prophet Muhammed), a widespread thought in the Islamic culture, especially in Sufism and Islamic literature as it also deals with how the concept is perceived in the works that cherish Ottoman religious culture. Behind the concept is the theory of "this Light is the first existence that God created among the others". Although the subject has been treated first time by the works written in the third century of Muhammedan calendar, some claim that it has roots in other cultures. On the other hand, the belief that Nur al-Muhammed is the first to be created has found too many advocates from religious-sufi circles. This tendency is also present in the works that cherish Ottoman religious culture. In almost all works written for the purpose of educating and preaching people we found this concept in extensive amounts. We will try to analyze how the concept is dealt with in Mawlid and afore-mentioned kind of books. Afterwards, we will try to discover the accuracy of the belief and whether there are similarities or interaction between Nur al-Muhammed and its equivalents in other cultures, especially in Christianity.

Keywords: Nur al-Muhammed, Islamic culture, Ottoman, Sufism, Islamic literature, Mawlit books, Christianity.

¹ Çalışmamızda Nûr-i Muhammedî konusunun, Osmanlılar arasında sıkça okunan ve halkın dinî kültürünü besleyen Yazıcıoğlu Mehmet Bican'ın *Muhammediye*, kardeşi Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ın *Envârü'l-Aşıkîn*, Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n-Nüfus*, Mızraklı Efendi'ye isnat edilen *Mızraklı İlmihal*, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifetname* adlı eseri gibi telif eserler ile *Terceme-i Tefsir-i Ebi'l-Leys*, *Kara Davud*, *Terceme-i Şir'atü'l-İslam*, *Delailü'l-Hayrât*, *Mevahib-i Ledünniye* gibi tercüme eserlerde de nasıl işlendiği ele alınmış idi. Ancak derginin öngördüğü kelime sayısını aştığı için bu kısım makaleden çıkarılmıştır. Dolayısıyla burada sadece mevlit eserleri bağlamında konu işlenecektir.

Giriş

Osmanlı din kültürü, esas itibarıyla daha önceki dönemlerde yazılmış olan dinî eserlerdeki bilgilere dayanıyor. Bununla birlikte kuruluş döneminden itibaren Osmanlı âlimlerince telif edilmiş olan eserlerde kendi nev-i şahsına has bir özellik kazanmıştır. Bilhassa mevlit kitapları başta olmak üzere, dinî mevzuları işleyen Osmanlıca kitaplarda konular, toplumun algı ve anlayış seviyesine münasip bir şekilde sunulmuştur. Böylece halkın, dinî bilgi ve anlayışı, bu eserlerde dile getirilen mevzular çerçevesinde ve oradaki üslup ve takdim tarzına göre şekillenmiştir. Osmanlı din kültürünü besleyen kitapların başında mevlit kitaplarını zikredebiliriz. Osmanlı toplumunda çok sayıda mevlit yazılmıştır. Osmanlıca mevlitler yanında, Osmanlı tebaasının konuştuğu diller olan Kürtçe, Boşnakça gibi dillerde de yazılmış mevlitler vardır. Mevlit geleneği Arapça eserlerle başladığına göre, bu dilde de yazılmış birçok mevlidin olduğu izahattan varestedir. Bütün bunlar manzum olarak yazıldıkları için toplum tarafından rahatlıkla ezberlenebilmiştir. Bu sayede daha fazla yaygınlık kazanmış, daha büyük bir etki alanı oluşturmuşlardır.

Nûr-i Muhammedî konusu, aşağıda geleceği gibi yaratılan ilk varlığın, Hz. Muhammed'in nuru olduğu esasına dayanan bir anlayıştır. Bu anlayışa göre önce o nur yaratılmış, sonra her şey o nurdan ve o nur için var edilmiştir. Bu anlayış bilhassa Delâilü'n-Nübüvve, Siret, Şemail, Tasavvuf, Türk-İslam Edebiyatı gibi alanlarda yazılmış eserlerde detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Konu, bugüne kadar muhtelif eserlerde farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla 15 civarında çalışmada bu konuya değinilmiştir. Bunlardan bazıları genel olarak Nûr-i Muhammedî, Hakikât-i Muhammediyye konusuna hasredilmişken, bazılarında Osmanlı toplumundaki duruma işaret edilmiştir. Mahmut Çınar, konuyu “nübüvvet” açısından değerlendirmiş, bu arada ortaya çıkışı, ilgili kavramlar, diğer bazı kültürlerle ilgisi gibi konularda da önemli bilgiler vermiştir.² Salih Çift, ilk dönem tasavvuf düşüncesinde nur kavramını işlerken,³ Mustafa Akman, Hakikât-i

² Bk. Mahmut Çınar, *İslami Literatür'deki Nur-i Muhammedi Anlayışının Nübüvvet Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 3-90; a.mlf., *Nûr-i Muhammedi İnanıcının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 15-136.

³ Bk. Salih Çift, “İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 13/1(2004), 139-158.

Muhammediye düşüncesi ve bu düşüncenin referanslarını aktaran iki kaynak üzerinde durmuştur.⁴ Rıfat Okudan bir yandan Hakikat-i Muhammediyenin felsefî temelleri üzerinde yoğunlaşmışken,⁵ bir yandan da hadisler ışığında Hakikat-i Muhammediye konusunu incelemiştir.⁶ Mahmut Ay, İşârî tefsirlerde Hakikât-i Muhammediye anlayışı ve sûfî teolojinin peygamberlik algısına yönelik bir çalışma yapmıştır.⁷ H. Musa Bağcı, Hz. Peygamber’i beşer üstü gösteren görüşler ve Hz. Peygamber’in ulaşılmaz bir örnek olarak tasavvur edilmesi yönüyle konuya değinmiştir.⁸ Aynı bağlamda yapılmış bir çalışma olan Mustafa Arslan’ın popüler dinî literatürde Hz. Muhammed tasavvurunu da zikretmek gerekir.⁹ Mehmet Hayri Kırbasoğlu’nun, Hz. Peygamber tasavvurunun dönüşümünü işleyen makalesi de bu konudaki önemli çalışmalardan biridir.¹⁰ Elif Bayır da insan-i kâmil ve bunun metafizik boyutu çerçevesinde konuya yaklaşmıştır.¹¹

Ahmet Akkuş, Yazıcıoğlu Muhammed’in Muhammediye adlı eserinin kültür tarihimizdeki yeri bağlamında,¹² Fatih Gümüş, Mu-

- ⁴ Bk. Mustafa Akman, “Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (Nisan 2011 - Eylül 2011): 107-131.
- ⁵ Bk. Rıfat Okudan, “Hakikat-i Muhammediye, Felsefî Temelleri ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/1 (Isparta, 2003): 139-164.
- ⁶ Bk. Rıfat Okudan, “Hz. Peygamber’den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivâyet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediye”, *VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, Tebliğler*, (Isparta: Tuğra Matbaası, 2003). 165-178.
- ⁷ Bk. Mahmut Ay, “İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediye Anlayışı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (İstanbul, 2010), 77-120; a mlf, “Sufi Teolojinin Peygamberlik Algısı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 49/1 (2008): 17-47.
- ⁸ Bk. H. Musa Bağcı, “Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999): 299-317; a. mlf, “Ulaşılmaz Örnek Peygamber Tasavvurunun Tarihsel Teşekkülü”, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (İzmir, 2004): 103-136.
- ⁹ Bk. Mustafa Arslan, “Söylem, Mitos ve Tarih: Popüler Dinî Literatürde Hz. Muhammed (Sav) Tasavvuru –Muhammediye Örneği-”, *Milel Ve Nihal*, 6/1 (Ocak-Nisan 2009): 195-219.
- ¹⁰ Bk. Mehmet Hayri Kırbasoğlu, “Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma’dan Paragon’a, Paragon’dan Kozmik İlke’ye”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, (Isparta, 2002): 129-139.
- ¹¹ Bk. Elif Bayır, *İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu*, (Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2007).
- ¹² Bk. Ahmet Akkuş, *Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi 2010).

hammediye adlı eserdeki hadislerin değerlendirilmesi ekseninde,¹³ Mehmet Vural, Davud-i Kayseri’de hakikat-i Muhammediye nazariyesi kapsamında¹⁴ ve İsa Onay da mevlit ve naatlarda peygamber tasavvuru noktasında¹⁵ konuyu işlemişlerdir.

Bu ve benzeri çalışmalarda işlemekte olduğumuz konu, muhtelif yönleriyle ele alınmışsa da bizim burada üzerinde duracağımız çerçevede incelenmemiştir. Biz burada Osmanlı din kültürünü besleyen ve NŪr-i Muhammedî konusunu işleyen önemli eserlerin başında gelen mevlit eserlerinde NŪr-i Muhammedî anlayışını ortaya çıkaracak, sonra da bunun diğer bazı kültürlerdeki benzer düşüncelerle mukayesesini yapmaya gayret edecek, buna göre aralarında bir etkileşimin olup olmadığına dair bir netice elde etmeye çalışacağız.

1. Osmanlı Din Kültürünü Besleyen Önemli Eserlerden Olan Mevlit Kitaplarında NŪr-i Muhammedî Konusu

Osmanlı tasavvuf çevrelerinde ve halk kültüründe Hz. Muhammed’in nurunun ilk yaratılan varlık olması ve yaratılışın sebebi olması anlayışı oldukça yaygındır.¹⁶ Bu hususu Osmanlıların gündemine sokan ilk kişinin Davud-i Kayseri olduğu söylenebilir.¹⁷ Onun hakikat-i Muhammedîye nazariyesi, daha sonra gelen âlimler üzerinde ve Osmanlı tasavvuf çevrelerinde oldukça etkili olmuş-

¹³ Bk. Fatih Gümüş, “Muhammediye” Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi, (Yüksek Lisans tezi, Rize Üniversitesi, 2011).

¹⁴ Bk. Mehmet Vural, “Dâvûdü’l-Kayserî’de Tasavvuf Felsefesi –Hakikat-i Muhammediye Nazariyesi Üzerine-”, *Temaşa, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 3 (2015): 42-56.

¹⁵ Bk. İsa Onay, *Mevlid Ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru*, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013).

¹⁶ Bk. Mustafa Arslan, “Söylem, Mitos ve Tarih: Popüler Dini Literatürde Hz. Muhammed (Sav.) Tasavvuru –Muhammediye Örneği-”, *Milel Ve Nihal*, 6/1 (Ocak-Nisan 2009): 196-215; Hatice K Arpaguş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 179-185; a.m.f., “Osmanlı Dönemi Siret Yazıcılığında Peygamber Algısı”, *Siret Sempozyumu – I- Türkiye’de Siret Yazıcılığı*, (Ankara, 2012): 87-90.

¹⁷ Yunus Emre’nin bazı şiirlerinde (Bk. Zülfi Güler, “Yunus Emre’nin Nur-i Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2 (2006): 65-72; Rifat Okudan, “Hakikat-i Muhammediye, Felsefi Temelleri ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi”, 148-149) ve Mevlana’nın Mesnevi’sinde (Bk. Ferzende İdiz, “Tasavvufta Hakikat-i Muhammediye Meselesi ve Mesnevî’den Örnekler”, *Ekev Akademi Dergisi*, 18/59 (Bahar 2014): 191-195; Okudan, “Hakikat-i Muhammediye, Felsefi Temelleri ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi”, 147) de NŪr-i Muhammedî’ye yönelik ifadelerin olduğu belirtilmiştir.

tur.¹⁸ Buna göre ilk önce ve yalnızca Allah var iken, o kendi nurundan Muhammed'in nurunu yarattı. Geriye kalan bütün mahlûkatı da bu nurdan ve onun hatırına var etti. O nur, onunla birlikte var idi. "Mahlukâtı yaratmayı murad ettiğimde nurumdan bir parça aldım ve ona 'Muhammed ol!' dedim, o da oluverdi. Sonra Muhammed'in nurundan diğer peygamberleri yarattım",¹⁹ "Ey Cabir, Allah'ın yarattığı ilk şey, peygamberinin nurudur",²⁰ "**Âdem, ruh ile ceset arasında iken ben peygamber idim**",²¹ "Âdem, su, toprak... bunların hiçbirini yokken ben nebi idim",²² "Eğer sen olmasaydın, âlemleri yaratmazdım"²³ gibi hadis/kutsî hadis olduğu iddia edilen haberlerle²⁴ de desteklenen bu görüş, Osmanlı tasavvuf çevrelerinde oldukça rağbet görmüştür. Bütün mevlit kitaplarında yer alan bu anlayış, ayrıca Osmanlı halk kültürüne kaynaklık yapan diğer eserlerde de geniş bir şekilde işlenmiştir. Çalışmamızda, sadece mevlit eserleri bağlamında konu işlenecektir.

Osmanlı toplumunda en yaygın ve en meşhur eser olan Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-Necât* isimli mevlidinde Hz. Muhammed'in nurunun/ruhunun yaratılan ilk varlık olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir.²⁵ Süleyman Çelebi, "fi beyâni fitrati Rûhi Muhammedî"

¹⁸ Bk. Vural, "Dâvûdü'l-Kayserî'de Tasavvuf Felsefesi –Hakikat-i Muhammediye Nazariyesi Üzerine-", 50-58.

¹⁹ (لما اردت ان اخلق الخلق قبضت قبضة من نوري فقلت لها كوني محمدا ثم خلفت من نور محمد كل الانبياء) (اول ما خلق الله نور نبيك يا جابر)

²⁰ (كنت نبيا وادم بين الروح والجسد) Tirmizî, Menâkıb 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (Tah. Şuayb Arnavut vd.), 2. Baskı, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1999), 38: 257. Hadisin değerlendirilmesi için Bk. Muhammed Nasıruddin El-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha es-Seyiu fi'l-Umme*, (er-Riyad: Mektebetu'l-Maarif, 1412/1992), 1: 473. Değerlendirme ve daha başka nerelerde geçtiği için Bk. Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe*, 1: 474.

²¹ (كنت نبيا ولا آدم ولا ماء ولا طين) Bk. Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe*, 1: 473. Değerlendirme ve daha başka nerelerde geçtiği için Bk. Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe*, 1: 474.

²² (لولاك لما خلفت الافلاك) Bk. Hâkim en-Nisâbûrî, *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 2: 656-678; İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsine-ti'n-Nâs*, thk. Ahmet Kalaş, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405), 2: 164; Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe*, 1: 450.

²³ Bu anlamı ifade eden daha başka hadis ve haberler de rivayet edilmiştir. Bunlar için Bk. Çınar, *Nûr-i Muhammedi İnançının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, 79-93; a.mlf. *İslami Literatür'deki Nur-i Muhammedi Anlayışının Nübüvvet Açısından Değerlendirilmesi*, 52-60.

²⁴ Bk. Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesîlet-ün-Necat)*, ed. Faruk K. Timurtaş, (İstanbul: MEB, 1990), 3. Ayrıca Bk. Melek Gerek, *Salâhî Abdullah-i Uşşâkî'nin Manzûme-i Mevlid ve Mirâc-ı Nebi Adlı Eserlerinin Tenkitli Metinleri*, (Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evren Üniversitesi, 2017), 48-50.

adını verdiği bölümde Hz. Muhammed'in ruhunun yaradılışını şu şekilde beyan etmektedir:

Hak Teâla ne yaratdı evvela? Cümle mahlûktan kim ol evvel ola;
Hem sebep olmuş ola bu varlığa; Aşk ile dinleyeni Hak yarlığa!
Mustafa ruhunu evvel kıldı var; Sevdî anı ol Kerim ü Girdigar!²⁶

Buna göre Hz. Peygamber'in ruhu, Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı varlıktır. Onun nuru/ruhu sadece ilk yaratılan varlık değil, o aynı zamanda yer ve gök, ay ve güneş, gece ve gündüz kısacası gizli ve açık ne varsa hepsi, başka bir ifadeyle tüm varlıklar onun sayesinde ve onun hatırı için var edilmişlerdir, o bütün bunların yaratılma sebebidir.²⁷ Şayet o olmasaydı, diğer varlıklar yaratılmayacaktı. Nitekim eserde bu husus şöyle dile getirilmektedir:

Ger Muhammed olmaya idi ayân; Olmayısardı zemîn u âsumân!
Andan oldu her nihân u âşikâr; arşda, ferşde, yerde, gökte ne ki var!
Ger Muhammed olmasa idi ey yâr; Olmaz idi ay u gün, leyl u nehâr.²⁸

Aslında bu hususlar, Süleyman Çelebi'den önce Erzurumlu Kadî Mustafa Darîr (v. 1388) tarafından dile getirilmiştir. Süleyman Çelebi'nin en önemli kaynaklarından olduğu belirtilen²⁹ Darîr, *Siyer-i Nebi* adlı eserinde (لولاك لولاك لما خلقت الافلاك) “Ey Muhammed! Şayet sen olmasaydın, felekleri –mahlukâtı- yaratmazdım” sözüne sıkça vurgu yapmış, kâinat ve içindeki her şeyin, Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine yaratıldığını; o olmasaydı âlem, nebâtât, hayvanât ve insanların yaratılmayacağını uzun uzun anlatmıştır.³⁰

db | 553

²⁶ Çelebi, *Mevlid*, 12.

²⁷ Bk. Kübra Ceylan, *Hocazâde Muhammed Rasim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyetü'l-Ma'şûkîn Adlı Mevlid Şerhi (83a-164a)*, (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 38-43. Ayrıca Bk. Mustafa Şirin, *er-Risâletü'l-Ahmediyye fî'l-Velâdeti'l-Muhammediyye*, (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Gramatikal İndeks), (Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2007), 14-15; Gerek, *Salâhî Abdullah-i Uşşâkî'nin Manzûme-i Mevlid ve Mirâc-ı Nebi Adlı Eserlerinin Tenkitli Metinleri*, 51.

²⁸ Çelebi, *Mevlid*, 13.

²⁹ Darîr'in Süleyman Çelebi ve diğer Osmanlı şair ve müellifleri üzerindeki etkisi için Bk. Mustafa Erkan, “Erzurumlu Mustafa Darîr'in Edebiyat Ve Kültürümüze Tesirleri”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32 (2014): 70-76; Melek Dikmen, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Siyer-i Nebi'de Metin Minyatür İlişkisi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 27-33.

³⁰ Yıldırım Kaplan, *Erzurumlu Kadî Mustafa Darîr'in Kitâb-ı Siyer-i Nebi'si*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 73-74. Ayrıca Bk. Ebu'l-Hasan el-Bekrî, *el-Envâr fî Mevlidu'n-Nebi Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, (Kum: Menşûrâtü eş-Şerîf er-Ridâ, 1373), 2-6. Bu arada hatırlatalım ki, Erzurumlu Darîr'in *Siyer-i Nebi* adlı eseri, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Muhammed el-Bekrî'nin (v.1295?) *el-Envâr ve*

Mevlitlerimizin çoğunda geçtiğine göre arş-ferş, yer-gök, melekler dâhil hiçbir şey yok iken, Allah bilinmek istedi,³¹ bunun için kendi zatına tecelli etti ve kendi miratından (ayna) kendine baktı. O bakıştan bir nur tezâhür etti, Allah o nura tecelli edince nur, Rabbin heybetinden parçalanıp ikiye ayrıldı, Nûr-i Muhammedî, yani Peygamberimizin nuru ondan zuhûr etti. O zamanlar Allah'tan ve Nûr-i Muhammedî'den başka hiç bir şey yoktu, yalnız ikisi vardı. O nurla yüzbinlerce yıl geçti; hâlden hâle girdi... Sonra her şey o nurdan, o nurun hatırı için yaratıldı...³²

Şayet o olmasaydı Hz. Âdem'e izzet tacı verilmez, tövbesi kabul edilmezdi. Hz. Nuh suda boğulmamışsa onun sayesinde olmuştur. Hz. Musa'nın elindeki asa, yine o nur sayesinde ejderhaya dönüşmüş, Hz. İsa, onun ümmeti olmak için göğe çıkmıştır. Hz. İbrahim, onun atası olduğu için ateş tarafından yakılmamıştır.³³ Nitekim bu husus mevlitte şöyle dile getirilmiştir:

Miftâhu's-Sürûr ve'l-Efkâr fî Mevlidi'n-Nebiyî'l-Muhtar adlı Siyer'inin Türkçeye tercümesinden ibarettir (Bk. Ebu'l-Hasan b. Abdillâh el-Bekrî, *el-Envâr fî Mevlidi'n-Nebi Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem*, (Kum: Menşûrâtü'ş-Şerif Ridâ, 1373). Bununla birlikte kendisi farklı eserlerden de yararlanmış, böylece kendine özgü yeni bir eser meydana getirmiştir (Bk. Mustafa Erkan, *Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr) İnceleme - Metin*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1986), XV; Esra Egüz, *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler (İnceleme-Metin)*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), 88; Melek Dikmen, "Nûr-i Muhammedî Anlayışının Metin ve Minyatür Üzerinden Takibi: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Siyer-i Nebî Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/47 (Aralık 2016): 1060). Bu eser hakkında kaynaklarda çok sert eleştiriler yapılmış; uydurulmuş bir siyer kitabı olduğu, hayalî hikâyelerle ve yanlış bilgilerle dolu olduğu belirtilmiştir. Müellifi Bekrî de yalancı bir deccâl, hiç vukû bulmamış hâdiseleri uyduran, câhil ve hayâsız bir kimse olarak nitelendirilmiş, yazdığı şeylerin hiçbir mesnedinin bulunmadığı ifade edilmiştir (Kaplan, *Erzurumlu Kadı Mustafa Darîr'in Kitâb-ı Siyer-i Nebî'si*, 70-71). Burada Nûr-i Muhammedî konusu uzun uzadıya anlatılmıştır (Bk. Dikmen, "Nûr-i Muhammedî Anlayışının Metin ve Minyatür Üzerinden Takibi: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Siyer-i Nebî Örneği", 1061-1065).

³¹ Bu husus (كنت كنزا مخفيا فأردت أن أعرف فخلقت الخلق) şeklindeki kutsi olduğu belirtilen hadise dayandırılmaktadır. Buna göre, Allah, "ben gizli bir hazine idim; bilinmek istedim; (beni bilsinler diye) mahlûkâtı yarattım" demiştir.

³² Seda Yeşildal Samsakçı, *Hafî'nin Mevlidi (el-Kevkebü'd-Dürriyye fî Mevlidi Hayri'l-Berîyye) ve Tahlîli*, (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010), 48-53; Secaatin Tural, *Hafî Zâdü'l-Meâd (Kitâbu Mevlidi'n-Nebi)*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011), 29-36. Ayrıca Bk. Şair-i Meşhur Abdülbaki, *Mevahib-i Ledünniye Tercemesi Meâlimü'l-Yakîn*, nşr: Halil İbrahim-Ahmed Rifat-Ahmed Cemil, (Matbaa-i Amire- 1313), 2-8 (Aslı için Bk. Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, thk. Salih Ahmed eş-Şâmî, (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1425/2004), 1: 55-67; İsa Onay, *Mevlid Ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru*, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013), 56-66.

³³ Ali Osman Kurt, "Süleyman Çelebi'nin Mevlid (Vesiletü'n-Necat)'inde Mitolojik Unsurlar", *Ekev Akademi Dergisi*, 29 (Güz 20): 186-187.

Hem vesile olduğuyçün ol Resûl; Âdem'in Hakk tevbesin kıldı kabul!
 Nuh anın için garktan buldu necât; Dahı doğmadan göründü mucizât!
 Ölmeyup İsa göğe bulduğu yol; Ümmetinden olmak için idi ol!
 Dahı hem Musa elindeki asâ; Oldu anın izzetine ejderha.
 Ceddi olduğuyçün anın ol Halil; Nârı cennet kıldı ana ol Celil!³⁴

Kutsi hadis diye nakledilen şu haberde de bu hususa değinilmektedir: “(Allah İsa’ya şöyle vahyetti:) Ey İsa! Muhammed’e iman et! Ümmetinden ona ulaşacak olanlara da bunu emret! Şayet Muhammed olmasaydı Âdem’i yaratmazdım. Eğer Muhammed olmasaydı cenneti ve cehennemi yaratmazdım. Arşı su üstünde yarattım, çalkalanmaya başladı. Üzerine lâ ilâhe ill’Allâh Muhammedün Raûlullâh (Allah’tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun resulüdür) yazınca sakinleşti.”³⁵

Anın için oldu bu varlık kamu; Ay u yıldız yir u gök uçmak tamu
 Pes Muhammed’dir bu varlığa sebep; Cehd edip anın rızasın kıl talep³⁶

ifadesinde de geçtiği üzere ay, yıldız, yer, gök, cennet, cehennem... bunların hepsi onun için var edilmişlerdir, hepsinin vücut bulmasının sebebi odur.

db | 555

Geri kalan kısımlarda da âlemin onun için nurla, cennetin onun için hûrla (hurilerle) doldurulduğu, nebi ve velilerin onunla doğru yolu bulduğu, ona varanın Tanrı’ya vardığı, cüz-küll her şeyin mak-sadının o olduğu belirtildikten sonra Hz. Muhammed’in konumuna şöyle temas ediliyor:

Geldi sûret âlemine Mustafa, Anın ile buldu âlem hoş safa,
 Bildiniz mi ol Muhammed ne imiş? Dahı bunda gelmedin kanda imiş?
 Sûretâ gerçi Muhammed son idi, ille manada kamudan ön idi.
 Manada çünkü mukaddemdir Rasûl, hem hakikatte odur asl u usûl.
 Bunca varlığa sebep hem ol imiş, âlem ol olduğu için olmuş.³⁷

³⁴ Çelebi, *Mevlid*, 13-14.

³⁵ اوحى الله إلى عيسى عليه السلام: يا عيسى آمن بمحمد وأمر من أدركه من أمته أن يؤمنوا به، فلو لا محمد ما خلقت آدم، ولو لا محمد ما خلقت الجنة والنار، ولقد خلقت العرش على الماء فاضطرب، فكتبت عليه لا اله الا الله محمد رسول الله فسكن (الله فسكن), Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nisâburi, *el-Mustedrek Ala’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiye, 1990), 2: 671; Elbânî, *Silsiletu’l-Ehâdisi’-d-Daîfe*, 1: 448.

³⁶ Çelebi, *Mevlid*, 15-16.

³⁷ Çelebi, *Mevlid*, 17.

Daha sonra onun nurunun nasıl nesilden nesile intikal ederek annesi Amine'ye ulaştığı anlatılıyor.³⁸

Yine Süleyman Çelebi, Hz. Peygamber'in miracını anlatırken,

Zâtıma mir'at edindim zâtını, bile yazdım adım ile adını³⁹

diyerek, Hz. Muhammed'in adının, Allah'ınkiyle birlikte ezelde yazıldığını belirtiyor.

Muhibbî'nin (v. 1437'den sonra) mevlidinde de Ka'bu'l-Ahbâr'dan rivayetle Hz. Peygamber'in şöyle dediği naklediliyor:

Didi evvel nûrumı halk itdi Hak, Didi evvel ruhumı halk itdi Hak

Didi evvel aklımı halk itdi Hak, Didi evvel kalemi halk itdi Hak.⁴⁰

Buna göre ilk yaratılan Hz. Muhammed'in nuru, ruhu ve aklıdır. Sonra gizli açık her şeyin Muhammed'in nurundan yaratıldığı, bu nur sayesinde eşyanın var edildiği, Âdem'in, bu nurun intikal için halk edildiği gibi birçok mevlitte geçen hususların benzerleri anlatılmaktadır.⁴¹

556 | db

Sinanoğlu Ümmi'nin (v. 1478) Mevlidinde de ilk yaratılan şeyin Hz. Muhammed'in nuru olduğu, her şeyin o nurla var edildiği, Âdem'in o nuru nesilden nesile taşımak için halk edildiği anlatılmaktadır.⁴²

Hafî (v. 1483) de *Zâdü'l-Meâd* adlı oldukça hacimli mevlidinde ağırlıklı bir şekilde Nûr-i Muhammedî üzerinde durmakta, bu konuyu işlemektedir.⁴³ Aynı zamanda *el-Kevkebü'd-Dürriyye fî Mevlîdi Hayri'l-Beriyye* diye de bilinen mevlidin "fi beyâni Rûh-i Muhammed aleyhisselam" kısmında belirtildiğine göre Nûr-i Muhammedî,

³⁸ Bk. Çelebi, *Mevlid*, 17-20.

³⁹ Çelebi, *Mevlid*, 118.

⁴⁰ Nefise Şaliş, *Muhibbî Hayatı, Eserleri ve Mevlid'i*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 32, 99; Bestami Bilge, *Celâl Muhibbî Mevlidi: Tuhfetü'l-Hakîr (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2014), 66.

⁴¹ Bk. Şaliş, *Muhibbî Hayatı, Eserleri Ve Mevlid'i*, 32-33; 102-103; Bilge, *Celâl Muhibbî Mevlidi: Tuhfetü'l-Hakîr (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, 66-93.

⁴² Bk. Muhammed Taha Nom, *Sinanoğlu Ümidü'l Müznibin Mevlidi İnceleme Metin*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013), 49.

⁴³ Eserin Türk İslam Edebiyatı açısından değerlendirilmesi için Bk. Necla Pekolcay, *İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metodları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 111-114.

kâinatta yaratılan ilk nesnedir.⁴⁴ Ona göre bu varlığın meydana getirilmesinin bir sebebi vardır. Bunun ne olduğunu şöyle açıklıyor:

“Pes bu mevcûdâta vardur bir sebep, Anun için zâhir oldı kevn hep,
Bil ki mevcûdâtтан oldürür murâd, Andan oldı asl u fer’ ü din ü dâd,
Bu zevâtun aslı çün ol zâtdur, Bî-vesile Hakk’a ol mir’âtdur
Ahmed-i Muhtâr oldı pes sebep, Ne ki maksûd ise andan it taleb.”⁴⁵

Burada geçen “o”, Hz. Peygamberdir. Buna göre mevcudat, onun hatırı için, onun yüzü suyu hürmetine zâhir olmuş, meydana getirilmiştir.⁴⁶ Hâfî, ilk yaratılan varlık konusunu şöyle nazmetmektedir:

Ehl-i tefsir ü hakâyıktan ruvât, Böyle nakletti ki ol Hurşid zât,
Dahi halketmezden öndin âlemi, Arş u ferş u vahş u tayr u âdemi,
Yir ü gökde hem melâikden eser, Yoğiken resm olmamışken bu süver,
Bu heyulayile sûretden nişân, Yoğiken bilinmemişken ins ü cân,
Zât-ı pâki diledi kim biline, Muktezâ-yı ilmi neyse kılına,
Pes tecelli kıldı kendü Zâtına, Nâzır olup kendünün mir’âtına,
Yine kendü kendüyi gördi hemân, Kendü mir’âtında ol sâat ayân,
Buldi anda ol tecelliden zuhûr, Bir güher kim zât idi mahz-ı nûr,
Pes ana yine tecelli kıldı Hak, Heybetinden gevher oldı iki şak,
Nûr-ı Ahmed andan oldı âşikâr, Kim anuçün kıldı halkı Girdigâr.⁴⁷

Onun belirttiğine göre arş-ferş, yer-gök, melekler dâhil hiçbir şey yok iken Allah bilinmek istedi, kendi zatına tecelli etti ve kendi miratından (aynasından) kendine baktı. O bakıştan bir nur tezahür etti, Allah o nura tecelli edince nur, Rabbin heybetinden parçalanıp ikiye ayrıldı, Nûr-i Ahmed, yani Peygamberimizin nuru ondan zuhûr etti. O zamanlar Allah’tan ve Nûr-i Muhammed’den başka hiç bir şey yoktu, yalnız ikisi vardı. O nurla yüzbinlerce yıl geçti. Hal-den hâle girdi. Sonra her şey o nurdan, o nurun hatırı için yaratıldı...⁴⁸ Buradan, her ne kadar zâhirde Âdem ilk insan ve ilk pey-

⁴⁴ Bk. Hafî, *Zâdü’l Meâd (Kitâbü Mevlüdü’n Nebi)*, nşr: Secaattin Tural, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011), 12. Ayrıca Bk. Bekrî, *el-Envâr fî Mevlidi’n-Nebî*, 5-6.

⁴⁵ Hafî, *Zâdü’l Meâd*, 22.

⁴⁶ Hafî, *Zâdü’l Meâd*, 12.

⁴⁷ Hafî, *Zâdü’l Meâd*, 29.

⁴⁸ Samsakçı, *Hafî’nin Mevlidi (el-Kevkebü’-d-Dürriyye fî Mevlidi Hayri’l-Beriyye) ve Tahlili*, 48-53; Tural, *Hafî Zâdü’l-Meâd (Kitâbu Mevlidi’n-Nebi)*, 29-36. Ayrıca Bk. Abdülbaki, *Mevahib-i Ledünniye Tercemesi Mealimu’l-Yakîn*, 2-8 (Aslı için bk. Kastalânî, *el-*

gamber ise de, aslında Hz. Muhammed'in, Âdem'den çok yıllar önce var edildiği anlaşılıyor. Bu anlayışa göre o hem ilk, hem de son peygamberdir; yani yaratılıştaki ilk, ama peygamber olarak gönderilmede sondur.⁴⁹

Hafi bundan sonra yine Nûr-i Ahmed konusuna dönüyor. Onun anlattığına göre, melekler de dâhil hiçbir şey yokken sadece Ahad olan Allah ile Ahmed, yani Hz. Muhammed var idi. Yüzyıllarca böyle kalındıktan sonra, Allah, “kudret, kibriyâ, minnet, rahmet, sâadet, kerâmet, hidâyet, hicâb, nübüvvet, rifat, heybet, şefâat” adıyla on iki perde yarattı ve Nûr-ı Muhammedî bunların her birinde yüzbin yıl kalarak Allah'ı tesbih etti.⁵⁰ Hafi, Allah'ın otuz derya yarattığını, bunların “sıdk, rıza, recâ, vefa” gibi adlar taşıdığını ve “nûr-ı Muhammedî”nin Allah'ın isteğiyle bunlarda da binlerce yıl kaldığını söylüyor.⁵¹ Bundan sonra başta heybet makamı olmak üzere rûh-i nebi'nin girdiği makamlardan bahsediyor ve bunların her birinde geçirdiği uzun sürelerde bir takım dereceler elde ettiğini anlatıyor.⁵²

558 | db

Allah Teâla, hayâ makamında rûh-i nebiye bakınca ruh terledi ve ondan 124 bin damla çıktı. Bunların her birinden bir peygamberin ruhunu var etti. Hz. Muhammed, bunların her birini eğitti ve onlara ilim ve edep öğretti.⁵³ Allah, bir kez daha nûr-i Ahmed'e nazar etti, ondan hub (sevgi) nurları zuhur etti, onları üçe ayırdı; birinden suyu, birinden arş-ı azimi yarattı. İlk zamanlar arş, su üzerindeydi ve sürekli dalgalanıp duruyor, bir türlü sükûnet ve karar kılmıyordu. Yüzbin yıl devam eden bu hal, Allah'ın arşın üstüne “lâ ilâhe ill'Allâh Muhammedün Raûlullâh” ibaresini azmasıyla bitti ve su durdu, arş karar kıldı. Sonra hamele-i arşı yarattı. Onlar arşı omuzlayıp taşırken kibre kapıldılar, sonra ne kadar aciz kaldıklarını anlayıp pişman oldular, af dilediler.⁵⁴

Üçüncüsüne nazar etti, parçalanan nuru dörde ayırdı. Bunlardan kürsi, levh-i mahfuz ve kalemi yarattı. Kaleme “lâ ilâhe ill'Allâh Muhammedün Raûlullâh” diye yazmasını emretti. Bu emir ve kela-

Mevâhibu'l-Ledunniyye, 1: 55-67; Onay, *Mevlid ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru*, 56-66.

⁴⁹ Hafi, *Zâdü'l Meâd*, 12.

⁵⁰ Hafi, *Zâdü'l Meâd*, 12, 29-39. Ayrıca Bk. Bekrî, *el-Envâr fî Mevlidu'n-Nebî*, 5-6.

⁵¹ Hafi, *Zâdü'l Meâd*, 12, 40-44. Ayrıca Bk. Bekrî, *el-Envâr fî Mevlidu'n-Nebî*, 5-7.

⁵² Hafi, *Zâdü'l Meâd*, 44. Ayrıca Bk. Bekrî, *el-Envâr fî Mevlidu'n-Nebî*, 5-13.

⁵³ Hafi, *Zâdü'l Meâd*, 44-45.

⁵⁴ Hafi, *Zâdü'l Meâd*, 46-49.

mın lezzetinden kalem adeta sarhoş oldu, onbin yıl dönüp durdu. Sonra kendine geldi ve yazmaya başladı, (لا) “lâ” harfinin yazımı bin yıl sürdü. (الله) “ilâhe” kelimesinin yazımı da bin yıl tuttu. (الله) “Allah” lafzının yazımı ise onbin yıl sürdü. (محمد رسول الله) “Muhammedün rasûlullah”ın yazılışı ise sekizbin yıl sürdü...⁵⁵ Sonra yine nur-i Ahmed’e baktı, nur parçalara ayrıldı. O parçalardan melekleri, yıldız ve gezegenleri, rûh-i ademîyi vs. yarattı. Bütün mahlûkatı bu şekilde nur-i Muhammed’ten ve nur-i Muhammedî için var etti...⁵⁶

Bundan sonra melek Cebrail ile birlikte bir gurup meleğin, yer-yüzünün toprağından bir avuç alıp getirmeleri, Allah’ın onu karıp ondan Muhammed’i yaratması hususu anlatılıyor. Buna göre bir mücevher gibi pırl pırl parlayan bu nuru melekler her tarafta gezdiriyorlar, böylece bütün âlem onu tanımış oluyor. Sonra bu nuru, ileride gelecek nesillere taşıması için kara balçıktan Âdem’i yaratıyor... Bu nur Âdem’e yükleniyor, ondan çocuklarına geçiyor... Hz. Muhammed, Amine’den et ve kemik olarak dünyaya gelene kadar bu intikal devam ediyor...⁵⁷

Kara Vaiz (v. 1531) diye meşhur olan Arap Vaiz de mevlidinde şunları söylemektedir: db | 559

Hem “Habîbüm” didi muhtâr eyledi, Kamasından anı ol var eyledi,

Emir kıldı çün kalem çekdi rakam, Kendü adıyla adımı kıldı zam⁵⁸,

Olmasa ol olmazı bu cihân, Yaradılmazdı zemîn ü âsumân,

Her ne kim vardur bu âlemde eser, Cümlesinün aslıdur hayru’l-beşer.⁵⁹

16. Asır âlimlerinden Şehidî’nin mevlidinde de rûh-i Muhammedî konusu yukarıdakilere benzer bir şekilde nazmedilmiştir.⁶⁰

Yine 16. Asırda vefat etmiş mevlit yazarlarından biri olan Derviş de, mevlidinde, benzer hususlar üzerinde duruyor.⁶¹ Derviş ayrı-

⁵⁵ Hafî, *Zâdü’l Meâd*, 49-54.

⁵⁶ Hafî, *Zâdü’l Meâd*, 54-61.

⁵⁷ Hafî, *Zâdü’l Meâd*, 61-101.

⁵⁸ Kendi adıyla onun adımı bitişirdi.

⁵⁹ Rabia Doğru, *Kara Vâiz’in Mevlid’i (Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013), 43.

⁶⁰ Bk. Fatma Özkan, *Şehidî Mevlid (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2012), 102-123

⁶¹ Özgür Doğan, *16. Yüzyıl Şairlerinden Derviş’in Mevlid’i (Metin ve İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 32-34; Eda Tüylü, *Derviş Mevlid (İnceleme – Çeviriyazı- Tıpkıbasım)*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2013), 45-50.

ca, Âdem'in toprağını Azrail'in dünyanın muhtelif yerlerinden aldığı, Hz. Muhammed'in yaratıldığı toprağın ise Cebrail tarafından ravzasından alındığını, özel olarak hazırlanıp cennete götürüldüğünü, orada bulunan sularla yoğrulduğunu, sonra Âdem'in hamuruna katıldığını yazıyor. Âdem yaratılınca Mustafa'nın nuru onun parmağında idi ve orada pırl pırl parlıyordu. Sonra bu nur, Amine'ye kadar geliyor ve "Muhammed" olarak dünyaya teşrif ediyordu.⁶²

Şemseddin Sivasî'nin (v. 1597) mevlidinde de Allah'ın evvela nûr-i Muhammediyi halk ettiği yazılıyor. Diğer bütün mahlûkatın ve peygamber ruhlarının ondan var edildiği; diğer mevlitlerde olduğu gibi burada da Âdem'in o nuru taşımak için yaratıldığı ve nurun ona geçirildiği, sonra ondan diğer evlatlarına intikal ettirildiği, bu şekilde "Muhammed" olarak dünyaya gelene kadar bu intikalın devam ettiği anlatılıyor.⁶³

Cismî'nin⁶⁴ (v. 1694) ve Salahî Uşşakî'nin⁶⁵ (v. 1782) mevlitlerinde de benzer hususlar işlenmiştir.

560 | db

Erzurumlu Osman Siraceddin (v. 1887?) de Mevlidinde aynı konulara temas etmiştir.⁶⁶ O, mevlidinde diğerlerinden farklı olarak,

"Zübde-i nutkum ana ta'mim bil, kim Ahad, Ahmette farkı mim bil"⁶⁷

diyerek, bir ismi de Ahed (احد) olan Allah ile bir ismi Ahmed (احمد) olan Peygamberimizin bu isimleri aralarındaki farkın "mim" (م) harfi olduğunu belirtiyor. Latince yazılışta da aynı şey söz konusudur (Ahed – Ahmed) ve aralarındaki fark (m) harfidir. Bununla, Ahmet ile Ahed arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor.

⁶² Tüylü, *Derviş Mevlid (İnceleme – Çeviriyazı- Tıpkıbasım)*, 50-54.

⁶³ Bk. Meral Ünal, *Es-Sivasi-Şemsettin Ahmet b. Muhammed b. Arif Ezzili'nin Mevlidi'nin Nebi İsimli Eseri (İnceleme, Metin, Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 30-33. Sivasî'nin hayatı için bk. Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivasî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (Aralık 2005); 1-46.

⁶⁴ Bk. Abdurrahman Kaya, *Cismî'nin Mevlid'i (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013), 24-25; Sadık Yazar, "Cismî ve Mevlidi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (Winter 2008), 457-461.

⁶⁵ Bk. Gerek, *Salâhî Abdullah-ı Uşşakî'nin Manzûme-i Mevlid Ve Mirâc-ı Nebî Adlı Eserlerinin Tenkitli Metinleri*, 21, 48-52.

⁶⁶ Bk. Ramazan Ekinci, "Erzurumlu Osman Siraceddin ve Mevlid-i Şerifi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2 (2011): 276-281.

⁶⁷ Ekinci, "Erzurumlu Osman Siraceddin ve Mevlid-i Şerifi", 276.

Diğer bir mevlit olan Hocaşâde'nin (v. 1899) mevlidinde de aynı bölümler mevcuttur.⁶⁸

Vefat tarihi bilinmeyen iki âlim olan Rüşdi ile Mesud'un 1888 yılında yazdıkları mevlitte, Âdem'in yaratılınca arş üstünde nurdan bir eser gördüğü şöyle anlatılıyor:

Halk olındı çünkü Âdem bû'l-beşer⁶⁹, Gördi arş üstünde nûrdan bir eser,

Âdeme itdi hitâb ol dem Ganî, Didi bildin mi habîbimdir anı.⁷⁰

Âdem onu tanıyınca, ümmetinden olmayı ister.⁷¹ Burada da daha sonra Nur-i Muhammedî'nin Âdem'den itibaren nesilden nesile nakille Amine'ye ve ondan da "Muhammed" olarak dünyaya gelmesine dair bilgi verilmektedir.⁷²

Edirne Müftüsü el-Hâc Mehmed Fevzi Efendi (v. 1900), *Kudsiyyetü'l-Ahbar fî Mevlid-i Ahmedî'l-Muhtâr* adlı eserinde şunları yazıyor:

"Aldı dest-i kudrete bir kabza nûr, 'Ol Muhammed' dedi oldu bâ-sürûr,⁷³

Çünkü hak ol nûra böyle söyledi, Ol dahi secde edip hamd eyledi"⁷⁴

Burada belirtildiğine göre Allah, eline biraz nur alır ve ona "Muhammed ol!" der, o da hemen oluverir.

Arifin⁷⁵ (v. 1712) ve vefat tarihi tespit edilemeyen Vaiz Ümmî'nin,⁷⁶ yine vefat tarihi tespit edilemeyen diğer bir mevlit yazarı Keşfi Çelebi'nin,⁷⁷ Aşık Nevrûzî'nin⁷⁸ (v. 1830'dan sonra), Ketten-

⁶⁸ Bk. Şule Bayraktar, *Hocaşâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1a-83a)*, (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015), 51-54.

⁶⁹ Ebu'l-beşer (insanlığın atası).

⁷⁰ Hasan Çavdar, *İlâveli Mevlid (Metin-Sözlük-Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010), 23-24.

⁷¹ Çavdar, *İlâveli Mevlid (Metin-Sözlük-Dizin)*, 24.

⁷² Çavdar, *İlâveli Mevlid (Metin-Sözlük-Dizin)*, 24-25.

⁷³ Memnuniyetle.

⁷⁴ Bk. Onay, *Mevlid Ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru*, 57.

⁷⁵ Hüseyin Alpoş, *Siyer-i Ârifin Mevlid-i Evvel Bölümü*, (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2012), 100-104.

⁷⁶ Douzkın, M.Alı, *Vaiz Ümmî Mevlidi (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013), 65-66.

⁷⁷ Aslıhan Aksu, *Keşfi Çelebi ve Mevlid'i (İnceleme- Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2013), 43-46.

⁷⁸ Sema Gürlek, *Aşık Nevrûzî Mevlidi (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013), 50.

cizâde Rüşdi Efendi'nin⁷⁹ (v. 1916) mevlitlerinde de ilk yaratılan şeyin Hz. Peygamber'in nuru olduğu, her şeyin ondan var edildiği uzun uzun anlatılır.

Bu hususlar Doğu ve Güneydoğuda yüzyıllardır okunmakta olan Mela Hüseyin Bateyi'ye ait Kürtçe mevlitte şu şekilde geçmektedir:

Girtu yek qabde ji nûra xa Xudâ; Gûte wi: "Kûnî habîbî Ahmedâ"
 Hij ne arşu ferşu kursiyu qalem; hij ne lewhu enbiyau muhteşem
 Sâliha tesbiha kir nura şikef; şeş miet elfu ciharu bistu elf
 Paşi bu wi çikiri dazdeh hicap; her yeki xuştir ji yâdi der hisab⁸⁰

Nûr-i Muhammedî konusunun işlendiği ve bu beyitlerin de geçtiği kısmı özetle şu şekilde verebiliriz: "Allah, daha arş, ferş, kürsi, kalem, levh ve peygamberler yok iken kendi Nur'undan bir avuç aldı, ona "Habibim Ahmed ol!" dedi. Ardından o Nur, 624.000 yıl boyunca tesbih etti. Daha sonra o nur için Kudret, Tazim, Minnet, Merhamet, Saadet, Keramet, Menzilet, Hidayet, Nübüvvet, Rifat, Taat ve Şefaat'ten oluşan 12 Hicap yapıldı. O hicapların her birisi, - tam süresini ancak Allah bilir- o Nur'da birkaç yıl durdu. O hicapların her birisi Allah'ı özel ve ayrı bir tespihle tespih ediyorlardı. Daha sonra Allah, o nuru, adları Nusret, Merhamet, Kudret ve İrfan denizleri olan dört büyük denize attı. Sonra Marifet denizine attı. Oradan çıktığı vakit o nurdan 124.000 damla damlamaya başladı. O damlaların her biri bir peygamber oldu. Daha sonra "Allah, o nurdan bir cevher yarattı ve ona nazar etti. Cevher iki parça oldu. Birinci parçaya Heybet nazarıyla, ikinci parçaya Şefkat nazarıyla baktı. Birinci cevher, Allah'ın heybetinden ve korkusundan durmayan, sürekli hareket eden bir deniz oldu. Deniz kaynadı, köpük ve duman çıktı. Köpük yer, duman gökyüzü oldu. Diğer yarısını da Arş, Kürsi, Kalem ve Levh yaptı..."⁸¹

Yine Bateyi'nin mevlidinde konumuzla ilgili bölümde şöyle deniyor:

⁷⁹ Ali Bektaş, *Erzurumlu Ketencizâde Mehmed Rüşdi Efendi'nin Mevlidi (Metin – İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011), 82-100.

⁸⁰ Hoca Hüseyin Artûşî, *Mevlid-i Saadet-i Hazret-i Peygamber (Kürtçe Mevlid)*, (Dersaadet: 1325), 6.

⁸¹ Artûşî, *Mevlid-i Saadet-i Hazret-i Peygamber*, 6-7. Ayrıca Bk. Hayrettin Kızıl, "Diyarbakır ve Çevresinde Yazılmış Mevlitlerin Konularına Göre Tasnifi Denemesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 4/7 (2012): 126.

“Hâte emr-i Padişah-i lâyezâl; Mâlikî'l-mülki, Celil-i Zülcelâl
 “Ya qalem binvis bi emr-i padişah”; “ez çı binvîsim bı fermâ yâ İlah?”
 Qâle “uktup lâ ilah illa Ena; hem Muhammed qâsid-i emr-i mine!”
 Sâcidu bi hiş giri sed sal idi; ser hilani gut “İlâhî, Seyyidî!
 Ez dizânim lâ ilah illa Tuwi; ew Muhammed hemberi ismet buwi
 Kişke ya Sultan-ı bacud u kerem?”; Padişah-ı Sermedî gut: “Ya Qalem!
 Ger nebu ya ew Muhammed, lewh u arş; min ne tina ne wücudi tâ bı ferş
 Ni tu uni cennetu nâri mezin; cümle âlem min jibuwi çikirin!”⁸²

Buna göre “Allah, kaleme ferman etti: ‘Ey Kalem, yaz!’ Kalem, ‘Ferman buyur, ne yazayım?’ dedi. Allah, ‘La ilahe ill’Allah Muhammed Resulullah yaz’ dedi. Kalem secde etti, şuurunu yitirmiş halde yüz yıl dolaştı. Başını kaldırdı ve ‘Senden başka ilah olmadığını biliyorum. Fakat Muhammed kimdir? Senin isminin yanına gelmiş!’ diye sordu. Padişah-ı Sermedî: ‘Eğer Muhammed olmasaydı. Arş’ı, Ferş’i, Levh’i yaratmazdım. Cennet, Büyük Ateş (Cehennem)... Bunların hepsini Onun için yarattım’ buyurdu...”⁸³

Bu eserlerde anlatıldığına göre, daha sonra Adem ve Havva yasa meyveden yiyecekler, cennetten çıkarılacaklar, yıllarca ağlayacaklar, onların göz yaşlarından kuru topraklar yeşerip türlü meyveler bitecek.. Yine buralarda belirtildiğine göre, bir gün Âdem secde hümgür hümgür ağlarken bir ara başını kaldırıp göğe bakacak ve orada “La ilahe ill’Allah ya Muhammed ya Rasulallah” diye yazıldığını görecek, hemen Muhammed’in hatırına af dileyecek. O anda Cebrail gelip diyecek ki: “Kaldır başını, Allah, Muhammed’in hatırı için seni affetti...”⁸⁴

Başta Boşnakça olanlar olmak üzere Osmanlı toplumunda yazılıp okunan Arapça, Arnavutça gibi dillerde yazılmış mevlitler ile benzer eserlerde de buna mümasil hususlar mevcuttur.⁸⁵ Bütün bu

⁸² (Artûşî, *Mevlid-i Saadet-i Hazret-i Peygamber*, 7-8).

⁸³ Artûşî, *Mevlid-i Saadet-i Hazret-i Peygamber*, 7-10. Ayrıca Bk. Kızıl, “Diyarbakır ve Çevresinde Yazılmış Mevlitlerin Konularına Göre Tasnifi Denemesi”, 126-127.

⁸⁴ Artûşî, *Mevlid-i Saadet-i Hazret-i Peygamber*, 10-11.

⁸⁵ Bk. Mustafa b. Muhyiddin el-Beyrûtî, *Mevridü’s-Safa fî Mevlidi Mustafa*, (Beyrut: el-Matbaatu’l-Edebiyye, 1318), 2-6; Taşköprü Kaymakamı el-Hac İbrahim Kadem, *Mevlid-i Nebi aleyhi’s-Selam*, (Mekteb-i Sanayi’ Matbaası, 1302), 5; (Müellifi Meçhul), *Mevlid-i Şerif*, (ts., y.y.) 5; Necla Pekolcay, “Kitab-ı Mevlidi’n-Nebi aleyhi’s-selam Zâdü’l-Mead”, *İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metodları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 101-103; İdris Kadioğlu, “Muhyî ve

eserlerde, Nûr-i Muhammedî hususu –arada bazı farklar olsa da- benzer şekillerde anlatılmıştır. Zira bu eserlerin çoğu birbirinin aynısı, birbirinden yapılmış tercüme mesabesinde dir.

Bütün bu mevlit metinlerinde “her şeyin Peygamberin nurundan yaratıldığı, Âdem’in o nuru taşımak için var edildiği, meleklerin Âdem’e secde ve tazimde bulunmalarının nedeninin, o nurun Âdem’de bulunması olduğu” vs. anlatılmaktadır.⁸⁶

2. Yahudi Kültüründe İlk Yaratılan Varlık Konusu

Yahudi Kültüründe Hz. Musa veya başka bir peygamberin ilk yaratılan varlık oluşuna dair bilgiye tesadüf etmedik, ancak onlarda başka bazı varlıklar için böyle bir durum söz konusu edilmiştir. Süleyman’ın Mesellerinde “hikmet” (bilgelik) için, Nur-i Muhammedî anlayışına kısmen benzeyen ifadeler kullanılmıştır: Buna göre hikmet şöyle demiştir: “RAB, yolunun başlangıcında beni öne getirdi. Eski işlerinden önce. Öncesizlikte atandım, Başlangıçtan, yerin eski zamanlarından önce. Derinlikler yokken doğdum, Suları bol kaynaklar yokken. Dağlar oluşmadan önce, Tepelerden önce doğdum; O henüz yeri ve toprağını, Ne de dünyanın ilk tozunu yaratmadan. Oradaydım, O gökleri yerine koyduğunda, Derinliklerin yüzü üzerine kubbeyi koyduğunda, Yukarıda bulutları koyduğunda, Enginin kaynaklarını güçlendirdiğinde, Denize sınırını koyduğunda Sular O’nun buyruğundan öteye geçmesinler diye, Dünyanın temellerini işaretleyip ayırdığında; O’nun yanındaydım, bir baş mimar olarak; Ve gün be gün hoşnutlukla, Daima O’nun önünde sevinerek, Dünyada sevinerek, O’nun dünyasında, Ve adamların oğullarından hoşnutluğumla.”⁸⁷

Tevrat’ın Tekvin kitabında geçen “Tanrı’nun ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu. Tanrı “nur” olsun dedi ve “nur” oldu. “Nur”un güzel olduğunu görünce “nur” ile karanlığın arasını ayırdı”⁸⁸ (وريح الله تهب على وجه الماء وشاء الله ان يكون نور فكان نور، فلما علم الله ان النور (جيد فصل الله بين النور والظلام) ifadelerinin Nur-i Muhammedî kavramını çağrıştırdığı söylenebilir.⁸⁹ Yeşaya’da da “gündüz ışığın güneş ol-

Hakikat-i Muhammediyye Kasideleri”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 2/1: (Winter 2016): 210-226.

⁸⁶ Bk. Onay, *Mevlid Ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru*, 56-61.

⁸⁷ Süleyman’ın Özdeyişleri, 8/22-31.

⁸⁸ Tevrat, Tekvin, 1/3-4.

⁸⁹ Ayrıca bk. Çınar, *Nûr-i Muhammedî İnançının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, 21-22; a.mlf., *İslami Literatür’deki Nur-i Muhammedî Anlayışının Nübüvvet Açısından Değerlendirilmesi*, 8.

mayacak artık, ay da aydınlatmayacak seni, çünkü Rab sonsuz nurun, Tanrının görkemini olacak” denerek aynı husus hatırlatılmaktadır.⁹⁰

Öte yandan Yahudilerin en önemli dinî kaynaklarından biri olan ve Tevrat’ın bâtinî yorumunu teşkil eden Kabala’da, bilhassa Adam Kadmon etrafında şekillenen anlayış da Nur-i Muhammedî anlayışına kısmen benzemektedir. Adam Kadmon, kendisinden sonraki her şeyin yaratılış kaynağıdır; Allah’a en yakın mertebedir; Tanrısal enerjinin başlangıçtaki Nur demetidir. Ayn Sof (Allah’ın zatı), bu nur demetiyle Sefirot’u ve sonunda diğer her şeyi yapmıştır.⁹¹ “Adam Kadmon, Tanrı’nın kendi suretinde yarattığı evrendir ve başlangıçtaki Ayn Sof Or’u yansıtır. Kabala’da Adam Kadmon’un dünyası Tanrı’nın aşkın iradesini temsil eder. Tanrı’nın yaratmayı istemesi ve bunun nasıl bir yaratma olacağına karar vermesi, geniş, tam kapsamlı bir bakış açısıyla planlanmıştır. Buna Adam Kadmon’un kadim düşüncesi denir. Kadim düşüncenin işlevi, bütün yaratımın bir plan dâhilinde olmasıdır.”⁹²

Yahudilikteki bu anlayış, Yeni Eflatuncu doktrinden hayli etkilenebilir olmalıdır.⁹³ Zira Yahudiler varlığın, Tanrı’nın taşmasıyla oluştuğu kanaatindedirler ki bu kanaat, Yeni Eflatuncuların “sudur nazariyesi”dir. Kabalistler buna “nurun ışması” derler. Bu esnada on akıl ortaya çıkar, bunların her birine “sefira” (sifr) derler. On aklın tamamına “sefirot” (sefirat) derler. On akıldan oluşan sefirotun diğer adı “Yaşam Ağacı”dır. Bu ağaç hem insan olarak bireyi, hem evrenin yapısını temsil eder. Bu Işıma (Nur), Malkuta (melekûta), yani dünyamıza ulaşır. Kabalaya göre dünyamıza ulaşan bu on sefirenin tamamlanmasıyla oluşan Yaşam Ağacı, Tanrı’nın suretinde yaratılan insanın, tanrısal aslıdır ve başlangıçta var olan “Adam” olarak insanın mitsel örneğidir.⁹⁴

Yahudi kültüründe Nûr-i Muhammedî anlayışına benzer özellikler atfedilen diğer bir varlığın Tevrat olduğu söylenebilir. Onlara göre Tevrat, dünya yaratılmadan 974 nesil önce var edilmiştir;

⁹⁰ Yeşaya, 60/19.

⁹¹ Bayir, *İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu*, 27.

⁹² Bayir, *İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu*, 27.

⁹³ Eflatun’daki ilk varlık ve diğer varlıkların ondan suduru hakkında Bk. Mustafa Çalib, *Eflûtîn*, (Beyrut: Dâru ve Mektebetu’l-Hilal, 1986), 77-100.

⁹⁴ Bayir, *İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu*, 26.

dünyanın ve insanın yaratılışında Tanrı'ya danışmanlık yapmıştır...⁹⁵

İslâmî bazı kaynaklarda da Tevrat'ın, Âdem'in yaratılmasından 40 yıl önce yaratıldığına dair bilgiler mevcuttur.⁹⁶

Bütün bunları yan yana koyduğumuzda Yahudilikte de her şeyden önce yaratılmış bir varlık vardır; o, başlangıçtan beri vardır, öncesizdir, her şeyin aslıdır, her şeyi bir baş mimar olarak o dizayn etmiştir, kendisinden sonraki her şeyin yaratılış kaynağıdır, Allah'a en yakın noktadadır, Tanrısal enerjinin başlangıçtaki nur demetidir, o nurla her şey yaratılmıştır, Tanrı'nın kendi suretindedir ve Tanrı'yı yansıtır... Bunların Nur-i Muhammedî anlayışına ne kadar benzer ve ona ne derecede paralel olduğu aşikârdır.

Bu anlayışın, ilk yaratılan varlık olarak kabul edilen Nur-i Muhammedî gibi İslam tasavvufunda şekillenen anlayışlar yanında, ayrıca insan-ı kâmil ve diğer benzer konularda kendisinden sonraki düşünce sistemleri üzerinde oldukça etkili olduğu belirtilmiştir.⁹⁷

3. Hıristiyan Kültüründe İlk Yaratılan Varlık Konusu

Yahudi Kültüründe Hz. Musa'yla ilgili Nûr-i Muhammedî anlayışına benzer bir anlayış bulamadık, buna karşılık, yukarıda sözünü ettiğimiz Osmanlı eserlerinde zikredilen Nûr-i Muhammedî anlayışı, aşağı-yukarı benzer bir şekilde Hıristiyanlıkta Hz. İsa için anlatılmaktadır. Hıristiyanlıkta Hz. İsa –her ne kadar insanlar arasında yaşayan ve 30 yaşında vaftiz edilen biri ise de⁹⁸ aslında o- Allah'ın ruhundan bir parçadır. Hıristiyanlar arasında onun ilk yaratılan varlık olduğu düşüncesi hâkimdir. Nitekim Yuhanna İncil'inin başında geçen “Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey Onsuz olmadı. Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı” şeklindeki ifadeler, Hıristiyanlar tarafından İsa'nın başlangıçtan beri var olduğu, Tanrı'nın ruhundan halk edildiği, her şeyin onun hatırına, onun aracılığıyla yaratıldığı şeklinde anlaşılıp yorumlanmıştır. Esasen İncil'deki ifadeler açık bir

⁹⁵ Bk. Baki Adam, “Tevrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 41. Ayrıca Bk. Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2001), 66.

⁹⁶ Bk. Müslim, Kader, 15.

⁹⁷ Bk. Bayir, *İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu*, 27.

⁹⁸ Bir beşer olarak hayatı için Bk. Ömer Faruk Harman, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 465-468.

şekilde bunu göstermektedir. Yuhanna'nın "Söz insan olup aramızda yaşadı. Biz de O'nun yüceliğini, Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu olan biricik Oğul'un yüceliğini gördük" şeklindeki 14. Cümlesinde de "Söz"ün Hz. İsa olduğu tasrih edilmektedir.⁹⁹

Yine Yuhanna İncili'nin 14. Babında şu ifadeler geçiyor: İsa, "Yol, gerçek ve yaşam benim" dedi. "Benim aracılığım olmadan Baba'ya kimse gelemmez. Beni tanısaydınız, Babam'ı da tanırdınız. (Beni tanıdığınıza göre) artık O'nu tanıyorsunuz, (beni gördüğünüze göre) O'nu gördünüz..." Beni görmüş olan Baba'yı görmüştür. Sen nasıl "bize Baba'yı göster" diyorsun? Benim Baba'da, Baba'nın da Bende olduğuna inanmıyor musun? Size söylediğim sözleri kendiliğimden söylemiyorum, ama Bende yaşayan Baba, kendi işlerini yapıyor. Bana iman edin! Ben Baba'dayım, Baba da Bendedir... Sizi öksüz bırakmayacağım, size geri döneceğim. Az sonra dünya artık beni görmeyecek, ama siz beni göreceksiniz. Ben yaşadığım için siz de yaşayacaksınız. O gün anlayacaksınız ki, Ben Baba'dayım, siz Bendesiniz, Ben de sizdeyim.¹⁰⁰

Öte yandan Pavlus'a göre Rab İsa Mesih, tarihsel İsa'nın aksine, varlık öncesi var olan (pre-existent) tanrısal bir varlıktır, Tanrı'nın oğludur, her şeyden önce var olandır ve her şey onun aracılığıyla yaratılmıştır. Oğul İsa Mesih, görünmez tanrının görüntüsü, gücü ve hikmetidir."¹⁰¹ Bu husus Pavlus'un Koloselilere gönderdiği mektupta şöyle ifade ediliyor: "Görünmez Tanrının görüntüsü, bütün yaradılışın ilk doğanı odur. Yerde ve gökte görünen ve görünmeyen her şey onda yaratıldı, her şey onun aracılığıyla ve onun için yaratıldı. Her şeyden önce var olan odur ve her şey varlığını onda sürdürmektedir."¹⁰²

Yine Pavlus'un mektubunda şunlar geçiyor: "Fakat bizim için bir Allah Baba vardır; her şey ondandır ve biz onun içiniz ve bir

⁹⁹ Ayrıca bk. Harman, "İsa", 22/468; Henry M. Morris, *Kutsal Kitap, Bilim ve Yaratılış*, trc.: M. Ali Şimşek, (İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2008), 12-13.

¹⁰⁰ Yuhanna İncili, 14/9-20.

¹⁰¹ Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı*, (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2004), 237. Ayrıca bk. Ahmed Murteza, "Hadîsu Evveli mâ Halakallâhu Nûru Nebiyyike yâ Câbir Beyne'l-Hakîkati ve'l-Hayâl", erişim: 25 Aralık 2017, <https://www.alkutubcafe.com/book/judUzP.html>, 32.

¹⁰² Koloselilere Mektup, 1/15-17. Ayrıca Bk. İbrahim Sarmış, *Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak*, (İstanbul: Düşün Yay., 2011), 65; Şaban Bilgin, *Kutsal Kitaplarda Mitolojik Unsurlar (İlahi Kitaplar Bağlamında)*, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002), 84-85.

Rab, İsa Mesih, vardır; her şey onun vasıtası ile ve biz onun vasıtası ileyiz".¹⁰³

"İsa olmasaydı kâinat yaratılmazdı. Göklerde ve yeryüzünde görünen ve görünmeyen şeyler, tahtlar, egemenlikler, yönetimler ve hükümlerlikler... Her şey onun aracılığıyla ve onun için yaratılmıştır" anlayışı Hıristiyanlık kültüründe bir ilke olarak yer almıştır.¹⁰⁴

Bu ifadelerin, İslam kültüründeki Nûr-i Muhammedî anlayışında geçen ifadelerle ne kadar benzer olduğu açıktır.

4. Nûr-i Muhammedî Anlayışının Diğer Kültürlerdeki Benzer Anlayışlarla İlişkisi

Ignaz Goldziher, (v. 1921), "Hadis'te Yeni-Eflatuncu Ve Gnostik Unsurları" adıyla Türkçeye tercüme edilen çalışmasında, "akıl" ve "kalem" gibi unsurlar için de kullanılan ve (اول ما خلق الله) "Allah'ın yarattığı ilk şey..." diye başlayan hadislerde sözü edilen hususların, Yeni Eflatuncu düşünce ve anlayışlardan geçtiğini; Hz. Muhammed'in varlığının önceliği (pre-existent) esasını ifade eden ve yukarıda bir kısmını verdiğimiz hadislerin de bu düşüncenin İslam'a yansımış biçimi olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁵

Bundan hareketle Müslümanların bu anlayışında Hıristiyanlık-taki inancın etkili olduğu ileri sürülmüştür.¹⁰⁶ R. Nicholson (v. 1945) bu konuda şunları söylüyor: "Burada Hıristiyan mistik teologların Hazret-i İsa hakkında kullandıkları ifadelerin aynı, İslam'ın kurucusu hakkında da kullanılır. Böylece Hazreti Muhammed'e, Allah'ın nuru denir/âlemin yaratılışından önce var olduğu söylenir; fiilî ve mümkün her hayatın kaynağı olarak yüceltilir. O, insan-ı kâmil ve bütün ilahi sıfatlar onda tecelli eder. Sûfiler şu sözü Hazreti Muhammed'e atfederler: Beni gören Allah'ı görmüş olur."¹⁰⁷

¹⁰³ Korintlulara Mektup, 8/7.

¹⁰⁴ Bk. *Katolik Kilisesi Din ve Ahlâk İlkeleri*, paragraf 331. Ayrıca bk. Ahmed Murteza, "Hadîsu Evveli mâ Halakallâhu Nûru Nebiyyike yâ Câbir Beyne'l-Hakîkati ve'l-Hayâl", 31-32.

¹⁰⁵ Ignaz Goldziher, "Hadis'te Yeni-Eflatuncu Ve Gnostik Unsurları", trc. Ömer Özsoy, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36 (1997): 405-410.

¹⁰⁶ Bk. Reynold A. Nicholson, *İslam Sufileri*, trc. M. Dağ v.dğr., (İstanbul: 1978), 70; Arpağuş, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı*, 212; Arpağuş, "Osmanlı Dönemi Siret Yazıcılığında Peygamber Algısı", 90.

¹⁰⁷ Nicholson, *İslam Sufileri*, 70.

Louis Massignon (v. 1962) da Nûr-i Muhammedî ile bazı aşırı Şîî guruplar¹⁰⁸ ve Yeni Eflatuncu felsefe arasındaki ilişkiye ve etki-leşime işaret etmektedir.¹⁰⁹ Onun verdiği bilgiye göre başlangıçta yalnız olan Zat-i ilâhî, yani “ulvî nur”dan iki nur sudur eder; bunlardan biri “nur-i şa’şâî” yani “kıvılcım saçan nur”, diğeri ise “nur-i kâhir”, yani “muzaffer nur”dur. Sonra diğeri her şey bunlardan meydana gelir.¹¹⁰

Fazlurrahman (v. 1988) da, Nûr-i Muhammedî (Aslî Nur) konusunda ortaya konan görüşlerin, Hıristiyan nazariyelerinden etkilendiğini söylemiştir. Hatta ona göre bu konuda Gnostik-Maniheist fikirler de önemli rol oynamıştır.¹¹¹ Yeni Eflatuncu düşüncedeki “logos” nazariyesi ile İskenderiyeli Aziz Clement’in (v. 215) peygamberlik konusundaki görüşlerinin de bu anlayış üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. İhvanu’s-Safa ekolüne mensup düşünürlerin eserlerinde de görülen bu anlayışın,¹¹² Yunan Felsefesinde (logos), Maniheizmde (insan-ı kadîm),¹¹³ Zerdüştlükte (Gayomart)¹¹⁴ Yahudi Kabalasında (adam kadmon), Mazdeizmde (gayomart), Hıristiyanlıkta (Logos), Heraklit ve Stoa’cı düşüncede (evren kanunu/evrensel akıl) ve Aziz Augustine’nin felsefesinde (Kutsal Ruh)

¹⁰⁸ Bu çalışmada Şia kültüründe Nûr-i Muhammedî anlayışı ve bunun başta Mevlitler olmak üzere Osmanlı din kültürünü besleyen eserlerde ve tasavvuf literatüründe geçen Nûr-i Muhammedî anlayışı ile ilişkisi de ele alınmış idi. Ancak, makale boyutunu aşığı için bu kısım çıkarılmıştır.

¹⁰⁹ Bk. Louis Massignon, “Tasavvuf”, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 12/1: 28-29.

¹¹⁰ Bk. Massignon, “Tasavvuf”, 6: 356. Ayrıca bk. es-Sadık b. Muhammed b. İbrahim, *Hasâisu’l-Mustafa Sallallahu Aleyhi ve Sellem Beyne’l-Ğuluvi ve’l-Cefa*, (er-Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, ts.), 100-109.

¹¹¹ Bk. Fazlur Rahman, *İslam*, trc. M.Dağ-M.Aydın, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1993), 198-199; Demirci, “Nûr-i Muhammedî”, 247. Ayrıca bk. Kırbaçoğlu, “Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma’dan Paragon’a, Paragon’dan Kozmik İlke’ye”, 133; Bünyamin Erul, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”. *İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu – 2001*, (Ankara: 2003): 421-422; Yıldırım, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, 206.

¹¹² Bk. Fazlur Rahman, *İslam*, 199; Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, 15/180; Demirci, “Nûr-i Muhammedî”, 247-248; Öztürk, “Sehl et-Tüsteri (ö. 283/896) ve Tasavvufi Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, 257; Murteza, “Hadîsu Evveli mâ Halakallâhu Nûru Nebiyyike yâ Câbir Beyne’l-Hakîkati ve’l-Hayâl”, 29-31.

¹¹³ Manihaizm’deki anlayış için bk. Bayir, İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu, 31-32.

¹¹⁴ Zerdüştlük’teki anlayış için bk. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Gotama Budha’dan Hıristiyanlığın Doğuşuna Kadar*, trc. Ali Berktaş, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2003), 363-366; Bayir, İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu, 32-33.

şeklinde tezahür ettiği belirtilmiştir.¹¹⁵ Diğer din ve kültürlerde de benzer durumlar söz konusudur.¹¹⁶

Öte yandan Hz. İsa'nın babasız olarak yaratılmasına karşılık bazı Müslüman âlimler Hz. Muhammed'in de –her ne kadar Abdullah ile Amine'den doğmuş ise de– özel bir topraktan babasız ve anesiz olarak yaratıldığını anlatıyorlar. Buna göre yukarıda bazı mevlit kitaplarında da geçtiği üzere Kâ'bu'l-Ahbar şöyle anlatmıştır: Allah Teâla, Muhammed'i (a.s.) yaratmayı murad ettiğinde, Cebrael'e yeryüzüne inmesini; onun kalbi durumundaki bölgesinin en değerli ve en parlak olan toprağından alıp getirmesini emretti. Cebrael de Firdevs melekleri ve yedinci katın melekleriyle birlikte yere indi, (yerin kalbi mesabesinde olmasından dolayı) Hz. Peygamber'in bugünkü kabrinin bulunduğu bölgeden bembeyaz ve pırl pırl parlayan toprağından bir avuç aldı. Onu cennet nehirlerinin membaında tesnîm suyuyla karıdı. Nihayet pırl pırl parlayan bir inci haline geldi ki, ondan muazzam şuleler aksediyordu. Sonra melekler onu arş ve kürsünün etrafında, göklerde, yerde, dağlarda, denizlerde dolaştırdılar. Böylece bütün melekler ve bütün mahlûkât, henüz Âdem'i bilip tanımazken, Hz. Muhammed'i, onun ne kadar üstün bir peygamber olduğunu bilir oldular.¹¹⁷

570 | db

Mevlitteki anlatımlarla İncil'deki bazı anlatımlar arasında ilişki olduğu, mitolojik bir bağlamın bulunduğu ileri sürülmüştür. Hatta Mevlit metninde bir takım Hristiyan unsurların varlığı söz konusu edilmiştir. Bu bağlamda Mevlitte anlatılan Hz. Peygamberin doğumu ile Hz. İsa'nın mucizevî doğumu arasında bağlantı kurulmuş, Matta incilindeki coşkulu şiirsel anlatım ile Mevlidin şiirselliği arasındaki benzerliğe dikkat çekilmiştir.¹¹⁸

¹¹⁵ Kırbaçoğlu, "Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma'dan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlke'ye", 133; Demirci, "Nûr-i Muhammedî", 247; Erul, "Uyurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru". 421-422; A.E. Affifi, *Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, trc. Mehmet Dağ, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 76; Saadettin Merdin, "Hakikat-i Muhammediye/Nur-i Muhammedî Teorisi", erişim: 11 Aralık 2017, <https://mehmetselvi.wordpress.com/2014/02/06/hakikat-i-muhammediyenur-u-muhammedi-teorisi-saadettin-merdin/>.

¹¹⁶ Bk. Bayir, İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu, 33-37.

¹¹⁷ Bâkî, *Mevâhib-i Ledünniye Tercemesi Mealimu'l-Yakîn*, 6. Aslı için Bk. el-Kastalânî, *el-Mevâhibu'l-Ledünniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, 1/68.

¹¹⁸ Nancy Lindisfarne, *Elhamdülillah Laikiz*, trc. Selda Somuncuoğlu, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 242. Ayrıca bk. Abdurrahman Kurt-Mehmet Yanmış, "Mevlid Dindarlığı –Bursa Örneği-", *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid ve Süleyman Çelebi*, ed. B. Kemikli-O.Çetin, (Ankara:

Yine Hıristiyanlar, “Çünkü Baba, kendisinde yaşam olduğu gibi, Oğul’a da kendisinde yaşam olma özelliğini verdi”¹¹⁹ sözünde geçtiği üzere Hz. İsa’nın ölmediğini, hayatta olduğunu iddia ediyorlar.¹²⁰ Buna karşılık bazı mutasavvıflar da Hz. Muhammed’in nurunun ölümsüz ve ebedi olduğuna inanıyorlar, bu anlayıştan dolayı Hz. Peygamber için “öldü” ifadesini kullanmıyorlar,¹²¹ ona ölümü yakıştırmıyorlar. Daha da ötesi, onun kabrinde canlı olduğunu, yemeden-içmeden ibadet hali içinde olduğunu, toprağın onun cesedine herhangi bir şekilde zarar vermediğini ileri sürüyorlar.¹²²

Süleyman Uludağ, Abdülbaki Gölpınarlı gibi araştırmacılar genelde tasavvufun, özelde de Nur-i Muhammedî anlayışının kökünün Yahudi Filo’nun “ilahi kelime” görüşüne dayandığına, İskenderiye Ekolünde Yeni Eflatuncu düşünce sistemindeki mevcudiyetine, Şia’nın da oradan aldığına işaret etmişlerdir.¹²³ Yeni-Eflatuncu anlayışa göre bütün varlıklar Allah’ın feyzinin eseridir. Allah’ın ilk feyzi akl-ı evveldir. Bütün varlıklar, var oluşlarını o akl-ı evvelden alırlar. Diğer bütün feyizler bu ilk akıldan sadır olur. İşte burada üzerinde durduğumuz Hakikat-ı Muhammediye nazariyesi, Helenistik Felsefedeki varlıkların, ilk varlıktan feyz yoluyla ortaya çıktıkları şeklindeki sudûr nazariyesine benzemektedir.¹²⁴

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 21/1: 344-345; Bayir, İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu, 30-31.

¹¹⁹ Yuhanna, 5/27.

¹²⁰ Bu iddia ve buna verilen cevaplar için bk. Necmuddin Süleyman b. Abdulkavî et-Tûffî el-Hanbelî el-Bağdâdî (v. 716), *et-Ta’lik ale’l-Enâcîl’l-Erba’a ve Kutubî’l-Enbiyâi el-İsnâ Aşere ve’t-Tevrât*, (thk. Musa b. Muhammed Al Hicâd ez-Zehrânî, (Dimaşk: Dâru Akl li’n-Neşri ve’t-Terceme, 2016), 177-180.

¹²¹ Akman, “Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesi ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri”, 109-110.

¹²² Onay, *Mevlid ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru*, 67-68; Ceylan, *Hocazâde Muhammed Rasim Hikmet Efendi’nin Tuhfetü’l-Aşîkin Hediyetü’l-Ma’sûkin Adlı Mevlid Şerhi (83a-164a)*, 36-37; Gümüş, “Muhammediye” Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahrir ve Değerlendirmesi, 65. Bu anlayışın ortaya çıkışı ve eleştirisi için bk. Bağcı, “Hz.Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım”, 299-317; Cemalettin Erdemci, “Hz. Muhammed (sav) ile Vefatından Sonra İrtibat Kurmanın İmkânı”, *Hz. Peygamber’in Nübüvvet Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri*, (Gaziantep: 2014), 27-46.

¹²³ Bk. Süleyman Uludağ, “Şiilikte Tasavvuf”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu İslami İlimler Araştırma Vakfı (Tebliğler ve Müzakereler)*, (İstanbul: İlmî neşriyat, 1993), 520-525; Çift, “İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı”, 141; Demirci, “Nûr-i Muhammedî”, 247; Merdin, “Hakikat-ı Muhammediye/Nur-i Muhammedî Teorisi”.

¹²⁴ Akman, “Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak ve Müellifleri”, 111.

İddia edildiğine göre, “Felsefenin İslam dünyasında yaygınlaşıp düşünce olarak etkilemeye başlamasıyla, filozofların akl-ı evvel, akl-ı küllî diye ifade ettikleri kavramlar, mutasavvıflar tarafından Nûr-ı Muhammedî, Hakikat-ı Muhammedî gibi ifadelerle dile getirilmiştir.”¹²⁵ Yine belirtildiğine göre “Hallâc'ın sistematik bir biçimde ortaya attığı bu nazariye, Gnostik fikirlerin tasavvufa girişinin ilk örneklerinden sayılmaktadır. Bu nazariye daha sonraları İbn-i Arabî tarafından vahdet-i vücud düşüncesi içinde temel görüşlerden biri haline getirilmiştir.”¹²⁶ “Buna göre Hakikat-ı Muhammedîye nazariyesinin esas menşeinin, Yeni Eflatunculuktaki logos veya İskenderiyeli Aziz Clement'in (ö.215) peygamberlik konusundaki görüşlerine dayandığı ve önce Şii muhitine oradan da tasavvufa geçtiği ifade edilebilir.¹²⁷

İlk dönem eserlerinde konunun işlenmemiş olması, önemli tasavvufî kaynaklarda gündeme getirilmemesi de bu düşüncenin daha sonra İslam'a girdiğine delil sayılmıştır.¹²⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, Osmanlı din kültürünü besleyen en önemli eserlerden olan mevlitlerde Nûr-ı Muhammedî konusunun nasıl işlendiği üzerinde durulmaya çalışıldı. İncelenen eserlerde bu konunun, olağanüstü bir anlayışla ele alınıp işlendiği görüldü. Bundan dolayı olacak ki, başta *Vesiletü'n-Necat* olmak üzere mevlitlerde ve burada sözü edilmeyen diğer kitaplarda nur-i Muhammedî, ruh-i Muhammedî gibi hususlarla ilgili verilen bilgilerin mitoloji olduğu belirtilmiştir.¹²⁹ Başta mevlit kitapları olmak üzere Osmanlıca eserlerde bulunan haliyle Nûr-ı Muhammedî konusunu, “mit” olarak değerlendirmekten ziyade, “diğer din ve anlayışlarda bulunan aynı paraleldeki bilgilerin Hz. Muhammed'e uyarlanması”, şeklinde yorumlamak daha doğru olur. Buna göre Nûr-ı Muhammedî konusunun

¹²⁵ Akman, “Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri”, 111.

¹²⁶ Akman, “Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri”, 111.

¹²⁷ Akman, “Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri”, 111.

¹²⁸ Merdin, “Hakikat-i Muhammedîye/Nur-i Muhammedî Teorisi”, Ayrıca bk. Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım”, *Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) -Özel Sayı-*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 33-34.

¹²⁹ Bk. Kurt, “Süleyman Çelebi'nin Mevlid (Vesiletü'n-Necat)'inde Mitolojik Unsurlar”, 179-190.

“isrâîlî” bir kaynaktan beslendiği söylenebilir. Bu bilgiler, İslamî kültürle yoğrularak sunulmuştur. Bununla beraber, bu anlayışın, önceki din ve felsefelerde ortaya çıkışının, mitolojiye dayandığı ileri sürülebilir.¹³⁰

Nûr-i Muhammedî hususu, diğer dinler arasında daha ziyade Hıristiyanlıkta Hz. İsa için yapılan tasvir ve değerlendirmelere benzetilmektedir. Hıristiyanlıktaki “önce logos vardı” anlayışı, “önce Nûr-i Muhammedî vardı”ya dönüşmüş gibidir. Logosla ilgili söylenen diğer hususlar da birebir Nûr-i Muhammedî için söylenenlere benzetilmektedir. Hıristiyanlıktaki “Ben Baba’dayım, siz Ben’desiniz, Ben de sizdeyim” anlayışı, Nûr-i Muhammedî’de “ben Allah’tanım, müminler de bendendirler” şeklini almıştır. “Yerde ve gökte görünen ve görünmeyen her şey onda yaratıldı, her şey onun aracılığıyla ve onun için yaratıldı.” İncil’den özünü alan bu ifadelerin benzerleri, “Allah, önce peygamberinin nurunu yarattı, sonra her türlü hayrı ve güzelliği onda var etti, her şeyi ondan sonra, onun için, ondan yarattı” şeklinde Nûr-i Muhammedî anlayışında da vardır... Daha başka konularda da böyle mukayeseler yapmak mümkündür ki, bunlar, iki anlayış arasındaki benzerliği, hatta benzerlikten de öte “aynılık”i göstermektedir. Bu husus, yani Nûr-i Muhammedî anlayışının menşei ve diğer din ve kültürlerdeki anlayışlarla benzerliği konusu -diğer bazı çalışmalarda da belirtildiği gibi- bu çalışmada tespit edilen önemli hususlardan biridir.

db | 573

Tespit edilen diğer önemli husus ise, mevlitlerde ve Osmanlı din kültürünü besleyen eserlerde Nûr-i Muhammedî konusunun ele alınışı ve sunulduğundaki durumla ilgilidir. *Vesiletü’n-Necat*’ta (ve diğer eserlerde), Hz. Peygamber’in ruhunun, “yaratılan ilk şey olması”yla ilgili bilgileri akide ve kelam açısından değerlendiren Ahmet Saim Kılavuz, “müellifimiz, tasavvuf kültürünün etkisiyle halk arasında meşhur olmuş ve Hz. Peygamber’e atfedilen (Allah’ın yarattığı ilk şey ruhumdur. Doğanların en güzeli Mustafa’dır. Sen olmasaydın âlemi yaratmazdım. Ben gizli bir hazineydim; tanınmayı istedim ve mahlûkatı yarattım) gibi zayıf ve uydurma rivayetlere göndermelerde bulunmuş, manzumeyi bu rivayetlerin ışığında oluşturmaya çalışmıştır. Eserinde bu tip sahil olmayan rivayetlere yer vermesi fazla yadırganmamalıdır”¹³¹ diyerek, bu konularda Süley-

¹³⁰ Bk. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım Ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2013, 114-115.

¹³¹ A. Saim Kılavuz, “Mevlid’in Akaid Ve Kelam Açısından Analizi”, *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid ve Süley-*

man Çelebi mevlidinin eleştirilmesini tasvip etmemektedir. Kılavuz'a göre Çelebi'nin mevlidi, akait ve kelam noktasında problem teşkil edecek bir durumda değildir, tam tersine Süleyman Çelebi, bu konularda hassas davranmış; Ehl-i sünnet ve'l-cemaatin görüş ve yorumlarını aksettirmiştir.¹³²

Öte yandan, Mevlitte öne çıkan ve ilgili terminolojide Hakikat-i Muhammedîye olarak ifade edilen hususun, Süleyman Çelebi tarafından, "Hz. Peygamber'i tam bir bağlılıkla, gönülden seven derviş tabiatlı bir müminin görüşü" olarak kabul etmenin vakıya daha uygun gözüktüğü de söylenmiştir.¹³³ Esasen Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde, Hz. Peygamber'i, "aklı" (ve "itikâdî") olmaktan ziyade "duygusal bir bakış açısıyla" tasvir etmeye çalıştığı belirtilmiştir.¹³⁴

Bazı çalışmalarda Süleyman Çelebi'nin mevlidinde, diğer mevlitlerde ve benzeri eserlerde dile getirilen Nur-i Muhammedî veya Hakikat-i Muhammediye etrafında şekillenen hususlarla ilgili çok sert ve ciddi eleştiriler de yapılmıştır. Buna göre bu yöndeki rivayetlerin aslı esası yoktur, hepsi yalan-yanlış bilgilerdir; konuyla ilgili hadis diye nakledilen rivayetlerin hiçbiri senet bakımından mevsub değildir; başta Abdurrezzak b. Hemmam olmak üzere, kitaplarında bu haberlere yer verdiği söylenen zatların eserlerinde bunlar mevcut değildir; açık bir şekilde ve bilerek bu âlimlere iftira atılmıştır; hadis diye nakledilen haberler muhteva bakımından Kur'an'a ve sahih sünnete, senet bakımından hadis teknik ve usullerine ters düştüğü gibi, ifade ve üslup bakımından da kusurludurlar; bu bozuk cümle ve ifadelerin Hz. Peygamber veya sahabeye ait olması mümkün değildir; mevlit yazarları ve konuyu abartarak işleyen diğer eserlerin müellifleri, bile bile Kur'an ve sünnette yeri olmayan haberler uydurmuşlardır; daha da ötesi, bilinçli bir şekilde Kur'an'da ve sahih sünnette esasları çizilen akidevî dairenin dışına

man Çelebi, ed. B. Kemikli-O.Çetin, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 297.

¹³² Kılavuz, "Mevlid'in Akaid Ve Kelam Açısından Analizi", 292-300. Ayrıca bk. A. Hümevra Arslantürk, "Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Kur'ânî Kaynakları", *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid ve Süleyman Çelebi*, ed. B. Kemikli-O.Çetin, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 260.

¹³³ Çift, "Tasavvuf Düşüncesi Açısından Süleyman Çelebi ve Mevlidi", 305.

¹³⁴ Salih Çift, "Tasavvuf Düşüncesi Açısından Süleyman Çelebi ve Mevlidi", *Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid ve Süleyman Çelebi*, ed. Bilal Kemikli-Osman Çetin, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 302.

sürükleyecek tehlikeli bilgiler aktarmışlardır; bu düşünceler İslam'dan değil, İslam dışı inanç, doktrin ve anlayışlardan kaynaklanmıştır ve oralardan İslam'a geçmiştir; bu bilgilere dayanarak Allah-insan ilişkisini ve Hz. Muhammed'in konumunu izah etmek, itikat açısından tehlike oluşturmaktadır... Konuyla ilgili daha başka sert eleştirilerin yapıldığı bu çalışmalarda bu hususlar ayet ve sahih hadisler ile makul deliller çerçevesinde tasrih edilmiştir.¹³⁵

Biz de itikadî konularda hassas davranılması gerektiği kanaatindeyiz. İnanç noktasında gösterilecek müsamahalar, zamanla “iman”a zarar verecek, onu bozacak noktalara götürebilir. Hele, Hz. Peygamber'e ait olmayan sözlerle bu hususları açıklamak, bunları Hz. Peygamber'e isnat ederek “hadis” diye nitelendirmek, olayı farklı bir veçheye büründürerek, tehlikenin boyutlarını daha da büyütecektir. O yüzden Hz. Peygamber'in şanını yüceltmek için, onun büyük bir mücadele vererek oluşturduğu iman ilkelerine hanel getirecek bazı söylemler içinde bulunmak, bu söylemleri, ona ait olmayan, fakat ona aitmiş gibi gösterilen sözlerle destekleyip güçlendirmek, bu noktada başka bazı din ve inançlardaki anlayışlarla yarış içine girmek, “kaş yapayım derken göz çıkarmak”tır, faydadan ziyade zarar ihdas edecek davranışlardır.

¹³⁵ Bk. “Mevlid Manzumesine Eleştirel Bir Yaklaşım Mevlid Manzumesi (Vesiletü'n-Necât) Süleyman Çelebi”, erişim: 08 Aralık 2017, http://www.erdemiyolu.com/Mevlid_Manzumesine_Elestirel_Yaklasim.pdf. Ayrıca bk. Adab Mahmud el-Himş, en-Nûru'l-Muhammedî Beyne Hedyi'l-Kitâbi'l-Mübîn ve Ğuluvvî'l-Ğâlin, (er-Riyâd 1407), 17-69; Abdurrahman el-Vekil, *Hâzihi Hiye es-Süfiyye*, (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1979), 74-89; Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye”, 15/180; Öztürk, “Sehl et-Tüsteri (ö. 283/896) ve Tasavvufi Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler”, 257, 259; Akman, “Hakikat-i Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri”, 112, 117-118; Merdin, “Hakikat-i Muhammediyye/Nur-i Muhammedî Teorisi”, Kırbaoğlu, “Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma'dan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlke'ye”, 133-139; Ay, “Sufi Teolojinin Peygamberlik Algısı”, 19-47; Yıldırım, “Hadislerde Yaratılış Problemi”, 206-207; Ay, “İşâri Tefsirlerde Hakikat-i Muhamediyeye Anlayışı”, 87-88; Abdullah el-Hereri, *Risâle fî Butlâni Da'va Evveliyeti'n-Nûri'l-Muhammedî*, (Beyrut: 1422/2001), 28-70; Murteza, “Hadîsu Evveli mâ Halakallâhu Nûru Nebiyyike yâ Câbir Beyne'l-Hakikati ve'l-Hayâl”, 16-56; Ebu'l-Fadl Abdullah b. Muhammed el-Ğumârî, Mursîdu'l-Hâir li Beyâni Ved'i Hadîsi Câbir, erişim: 26 Aralık 2017, <http://www.a7bash.com/kutub/MurshidAlHaairLibayan.pdf>, 10-14; . Ahmed Abdulkadir el-Medenî eş-Şinkîti, *Tenbîhu'l-Huzzâk alâ Butlâni mâ Şâ'e Beyne'l-Enâm min Hadîsi'n-Nûr el-Mensûb li Musannifi Abdurrezzâk*, (er-Riyad: Mektebetu Dâri'l-Yakîn, 1402), 3-9; es-Sadık, Hasâisu'l-Mustafa Sallallahu Aleyhi ve Sellem Beyne'l-Ğuluvvi ve'l-Cefa, 85-145.

Bununla birlikte inanç değerlerine hanel getirmeyecek şekilde mensubu olduğumuz dini, bu dinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i, peygamberi olan Hz. Muhammed'i, kiblesi olan Kâbe'yi ve diğer bazı dinî şairi övecek, onları gönül dünyamızda hissetmeyi sağlayacak bir takım şiirler, ilahiler inşad edip onları bestelemek, nesir olarak etkileyici ve akıcı bir üslupla anlatmak güzeldir, makul ve makbuldür; daha da ötesi gereklidir, ihtiyaçtır. Bunlar işin duygu boyutunu oluşturur. Duygudan, duygunun en güzel tezahürü olan sevgiden, coşkudan, aşktan, muhabbetten mahrum bir inanç sistemi, akla girebilir, ama kalbe giremez; beyne sirayet edebilir, ama bedende tezahür edemez. Oysa inanç sistemlerinin akıl yanında (تَطْمِينُ الْقُلُوبِ)¹³⁶ ifadesinde geçtiği üzere kalbe, gönle, ruha da hitap etmesi, onları da okşaması, tatmin etmesi gerekir. Bu da ancak inanç değerlerinin sevgi diliyle, edebî bir üslupla, aşk ve muhabbetle ifade edilmesiyle olabilir. Ancak bunun bir sınırının olması gerektiği de aşikârdır.

576 | db

Osmanlı din kültürünü besleyen eserlerde ve özellikle mevlitlerde bilhassa Nur-i Muhammedî konusunun, olması gerekenden çok daha fazla abartılı bir şekilde sunulduğu ortadadır. Konuyu anlatan metinlerde aklen ve itikâden kabulü mümkün olmayan ibareler vardır. Bunları kültürümüzden silip atmak mümkün değildir, kültürümüzü besleyen bu eserleri de kültür dünyamızdan söküp atamayız. Onlar bu şekilde yazıldı, bu üslupla ifade edildi... Bunlar, itikâdî bir anlayış olarak değil, edebî bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, günümüzde yazılan ve bundan sonra yazılacak olan nat, şiir, kaside ve benzeri edebî ve dinî eserlerde başta Hz. Peygamber olmak üzere şair-i diniyeye olan sevgi ve ilgi ifade edilirken, daha dikkatli olmak, itikâden sıkıntı yaratabilecek ibare ve ifadelerden şiddetle sakınmak gerekir. İnsanlar birer taş ise, (بل هو ياقوت بين الحجر) örneğinde olduğu gibi Hz. Peygamber'i o taşlar arasında bulunan bir yakut gibi görebilir/gösterebiliriz. Hz. Peygamber, (وسراجاً مُنِيرًا)¹³⁷ şeklindeki Kur'ânî ifadeyle bir "sıraç", bir "kandil" ise, biz onu, "muhteşem bir avize" gibi takdim edebiliriz. Hz. Peygamber bir "bina" ise, onu Sinan'ın benzersiz sanatının eseri olan "Selimiye" gibi sunabiliriz... ama aslî haline hanel getirmeden,

¹³⁶ Er-Ra'd, 13/28. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/260; Al-i İmrân, 3/126; el-Mâide, 5/113. Nahl, 16/106. El-Fecr, 89/27.

¹³⁷ El-Ahzâb, 33/46.

onu, olduğu konumdan başka bir tarafa çekmeden! Dolayısıyla Nûr-i Muhammedî konusunu ve benzeri hususları bu çerçeve içerisinde değerlendirmek lazım diye düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Abbas, Kasım Muhammed. el-Hallâc el-A'mâlu'l-Kâmile (et-Tefsir, et-Tavâsîn, Bostan, el-Ma'rife, Nusûsu'l-Velâyeti, el-Merviyât, ed-Divân). Beyrût: Mektebetu'l-İskenderiyye, 2002.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs amme's-tehera mine'l-Ehâdisi alâ Elsineti'n-Nâs. thk. Ahmet Kalaş. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- Açık, Kerim. "Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Menkabetu Mevlidi'n-Nebî İsimli Mevlidi Ve Edebi Tenkitli Metni". Ekev Akademi Dergisi 19/62 (Bahar 2015): 677-716.
- Adam, Baki. Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat. İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.
- Adam, Baki. "Tevrat". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 41: 40-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Affifi, A.E. Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi. Trc. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Ahmed b. Hanbel. Müsnedu Ahmed b. Hanbel. Thk. Şuayip el-Arnaût - Adil Mürşid - Heysem Abdülgafûr. 2. Baskı. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1999.
- Ahmed Emin. Duhâ'l-İslâm. el-Kâhire: Mektebetu'l-Usra, ts.
- Akkuş, Ahmet. Yazıcıoğlu Muhammed ve Muhammediye Adlı Eserinin Kültür Tarihimizdeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Rize Üniversitesi, 2010.
- Akman, Mustafa. "Hakikat-ı Muhammedî Düşüncesi Ve Bu Düşüncenin Referanslarını Aktaran İki Kaynak Ve Müellifleri". Yalova Sosyal Bilimler Dergisi 2 (Nisan 2011 - Eylül 2011): 107-131.
- Aksoy, Hasan. "Şemseddin Sivasi, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikatı, Eserleri". Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/2 (Aralık 2005): 1-46.
- Aksu, Aslıhan. Keşfi Çelebi ve Mevlid'i (İnceleme- Metin), Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2013.
- Alpsoy, Hüseyin. Siyer-i Ârif'in Mevlid-i Evvel Bölümü. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2012.
- Arpaguş, Hatice K. "Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi Hurâfe Kültürü ve Mitoloji (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız)". Türkiye I. Dinî Yayınlar Kongresi Tebliğler-Müzâkereler 31 Ekim-02 Kasım 2003 Ankara. 191-206. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.
- Arpaguş, Hatice K. Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Arpaguş, Hatice K. "Osmanlı Dönemi Siret Yazıcılığında Peygamber Algısı". Siret Sempozyumu -I- Türkiye'de Siret Yazıcılığı. 67-101. Ankara: 2012.
- Arslan, Mustafa. "Halk Arasındaki Yaygın İnanışların Oluşumuna Etki Eden Tarihsel ve Psiko-Sosyal Faktörler". Diyanet İlmî Dergi 40/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 2004): 105-120.
- Arslan, Mustafa. "Söylem, Mitos ve Tarih: Popüler Dinî Literatürde Hz. Muhammed (Sav) Tasavvuru -Muhammediye Örneği-". Milet Ve Nihal 6/1 (Ocak-Nisan 2009): 195-219.

- Arslantürk, A. Hümeýra. "Süleyman Çelebi Mevlidi'nin Kur'ânî Kaynakları". Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempzyomu Mevlid ve Süleyman Çelebi. Ed. B. Kemikşi-O.Çetin. 259-274. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Artûşî, Hoca Hüseyin. Mevlid-i Saadet-i Hazret-i Peygamber (Kürtçe Mevlid). Dersaadet: 1325.
- Atmaca, Veli. "Hadis'te İsrâiliyâta Bakış (1)". Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2 (1996): 359-387.
- Ay, Mahmut. "İşârî Tefsirlerde Hakikat-i Muhammediyye Anlayışı". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 23 (İstanbul, 2010): 77-120.
- Ay, Mahmut. "Sufi Teolojinin Peygamberlik Algısı". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 49/1 (2008): 17-47.
- Bağcı, H. Musa. "Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım". Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1999): 299-317.
- Bağcı, H. Musa. "Ulaşılmaz Örnek Peygamber Tasavvurunun Tarihsel Teşekkülü". Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi 19 (İzmir, 2004): 103-136.
- el-Bağdâdî, Necmuddin Süleyman b. Abdulkavî et-Tûfî el-Hanbelî. et-Ta'lik ale'l-Enâcîlî'l-Erba'a ve Kutubî'l-Enbiyâi el-İsnâ Aşere ve't-Tevrât. thk. Musa b. Muhammed Al Hicâd ez-Zehrânî. Dimaşk: Dâru Akl li'n-Neşri ve't-Terceme, 2016.
- Baki, Şair-i Meşhur Abdülbaki. Mevahib-i Ledünniye Tercemesi Mealimu'l-Yakîn. Nşr. Halil İbrahim-Ahmed Rifat-Ahmed Cemil. Matbaa-i Amire: 1313.
- Bayir, Elif. İnsan-ı Kâmil Anlayışının Metafizik Boyutu. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2007.
- Bayraktar, Şule. Hocaşâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyetü'l-Ma'şûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1a-83a). Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- el-Bekrî, Ebu'l-Hasan. el-Envâr fî Mevlidu'n-Nebî Muhammed Sallallahu Aleyhi ve Sellem. Kum: Menşûrâtu eş-Şerîf er-Rıdâ, 1373.
- Bektaş, Ali. Erzurumlu Ketencizâde Mehmed Rüşdi Efendi'nin Mevlidi (Metin – İnceleme). Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011.
- Berkey, Jonathan Porter. The Formation of Islam: Religion and Society in the Near East, 600-1800. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Bernstein, Marc S. Stories of Joseph Narrative Migrations Between Judaism and Islam. Detroit-Michigan: 2006.
- el-Beyrûtî, Mustafa b. Muhyiddin. Mevrîdu's-Safa fî Mevlidi Mustafa, el-Matbaatu'l-Edebiyye. Beyrut: 1318.
- Bican, Ahmed, Âşıkların Nurları Envârü'l-Âşıkîn. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, ts.
- Bilge, Bestami. Celâl Muhibbî Mevlidi: Tuhfetü'l-Hakîr (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin). Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2014.
- Bilgin, Şaban. Kutsal Kitaplarda Mitolojik Unsurlar (İlahi Kitaplar Bağlamında). Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2002.
- Ceylan, Kübra. Hocaşâde Muhammed Rasim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyetü'l-Ma'şûkîn Adlı Mevlid Şerhi (83a-164a). Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2015.
- el-Cîlî, Abdulkerim b. İbrahim. el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rifeti'l-Evâhiri ve'l-Evâil. Thk. Ebû Abdurrahman Salahuddin Muhammed b. Uveyde. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.

- Çavdar, Hasan. İlaveli Mevlid (Metin-Sözlük-Dizin). Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Çelebi, Süleyman. Mevlid (Vesilet-ün-Necat). Nşr. Faruk K. Timurtaş. İstanbul: MEB Yayınları, 1990.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "İhvân-ı Safâ Felsefesinin İbnü'l-Arabî Düşüncesindeki İzdüşümleri". Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2). 23 (2009): 131-147.
- Çınar, Mahmut. İslami Literatür'deki Nur-i Muhammedi Anlayışının Nübüvvet Açısından Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Çınar, Mahmut. Nûr-i Muhammedi İnançının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Çift, Salih. "İlk Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Nûr Kavramı". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13/1 (2004): 139-158.
- Çift, Salih. "Tasavvuf Düşüncesi Açısından Süleyman Çelebi ve Mevlidi". Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid ve Süleyman Çelebi, Ed. Bilal Kemikli-Osman Çetin. 301-312. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Demirli, Ekrem. İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2009.
- Demirci, Mehmet. "Hakikat-i Muhammediyye". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 15: 179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Demirci, Mehmet. "Nûr-i Muhammedi". Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1 (1983): 239-258.
- Dikmen, Melek. "Nûr-i Muhammedî Anlayışının Metin Ve Minyatür Üzerinden Takibi: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Siyer-i Nebî Örneği". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 9/47 (Aralık 2016): 1060-1065.
- Dikmen, Melek. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1221 No'lu Siyer-i Nebî'de Metin Minyatür İlişkisi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- el-Diyarбекrî, Hüseyin b. Muhammed b. El-Hasan. Târîhu'l-Hemîs fi Ahvâli Enfesi Nefis. Beyrut: Müessesetu Şaban, ts.
- Doğan, Özgür. 16. Yüzyıl Şairlerinden Derviş'in Mevlid'i (Metin Ve İnceleme). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Doğru, Rabia. Kara Vâiz'in Mevlid'i (Metin-İnceleme). Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013.
- Douzkın, M.Ah. Vaiz Ümmi Mevlidi (İnceleme-Metin). Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. el-İsrâiliyât ve'l-Mevdûât fi Kutubi't-Tefsîr. Kahire: Mektebetu's-Sünneh, 1408.
- Egüz, Esra. Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler (İnceleme-Metin). Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Ekinci, Ramazan. "Erzurumlu Osman Siraceddin ve Mevlid-i Şerifi". Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 9/2 (2011): 262-289.
- el-Elbânî, Muhammed Nasıruddin. Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruha es-Seyiu fi'l-Ummeh. er-Riyad: Mektebetu'l-Maarif, 1412/1992.
- Eliade, Mircea. Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna Kadar. Trc Ali Berktay. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2003.
- Ercilasun, Ahmet B. "Osmanlı Türkçesi". Osmanlı. Ed. Güler Eren, 9: 391-398. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

- Erdemci, Cemalettin. "Hz. Muhammed (sav) ile Vefatından Sonra İrtibat Kurmanın İmkânı". Hz. Peygamber'in Nübüvvet Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri, 27-46. Gaziantep: 2014.
- Erginli, Zafer. "İbn Arabî'ye Göre Hz. Âdem'de Temel İnsan Nitelikleri". Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1) 9/21 (2008): 161-197.
- Erkan, Mustafa. "Erzurumlu Mustafa Darîr'in Edebiyat Ve Kültürümüze Tesirleri". Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 32 (2014): 65-78.
- Erkan, Mustafa. Sîretü'n-Nebî (Tercümetü'z-Zarîr) İnceleme – Metin. Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1986.
- Ertekin, M. Zahir. "Mela 'Eliyê Baqustanî û Mewlûda Wî". Mukaddime, 6/1 (2015): 101-138.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Peygamber'in Risalet Öncesi Hayatına Farklı Bir Yaklaşım". Diyanet İlmî Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) -Özel Sayı- (2003): 33-66.
- Erul, Bünyamin. "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru". İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Kutlu Doğum Sempozyumu – 2001. 419-438. Ankara 2003.
- "Evvelu mâ Halakallahu Subhanehu ve Teâlâ mine'l-Mahlûkât". Erişim: 24 Aralık 2017. <http://www.atattan.com/fatawa/show/378>.
- Fazlur Rahman. İslam. Trc. M.Dağ-M.Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1993.
- Fenton, Paul B. "Yahudi Mistisizmi ve İslam Tasavvufunda Evliyâ Hiyerarşisi". Trc. Salih Çift. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 16/2 (2007): 369-391.
- Freke, Timothy and Peter Gandy. Mutûni Hirmis Hikmetü'l-Ferâinetü'l-Mefkude (The Hermetica The Lost Wisdom of the Pharaohs). Trc. Ömer el-Faruk Ömer. Mısır: el-Meşru' el-Kavmî li't-Terceme: 2002.
- Gencdoğan, İklîma. Aziz Mahmud Hüdayi Divanı'nda Dini Muhteva. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2010.
- Gerek, Melek. Salâhî Abdullah-I Uşşâkî'nin Manzûme-i Mevlid Ve Mirâc-ı Nebî Adlı Eserlerinin Tenkitli Metinleri. Yüksek Lisans tezi, Ahi Evran Üniversitesi, 2017.
- Goldziher, Ignaz. "Hadis'te Yeni-Eflatuncu Ve Gnostik Unsurları". trc. Ömer Özsoy. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 36 (1997): 405-410.
- Gögebakan, Yüksel. "Resimsel Anlatım Bakımından 'Acaibü'l-Mahlûkât', 'Tercüme-i Miftah Cifrü'l-Camî' Ve 'Ahvâl-i Kıyâmet' Eserlerindeki Mitolojik Unsurlar". The Journal of Academic Social Science Studies 26 (2014): 123-141.
- Güler, Zülfi, "Yunus Emre'nin Nur-i Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 16/2 (2006): 65-72.
- Gümüş, Fatih. "Muhammediye" Adlı Manzum Eserdeki Hadislerin Tahrir Ve Değerlendirmesi. Yüksek Lisans tezi, Rize Üniversitesi, 2011.
- Gündüz, Şinasi. Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Güngör, Zülfi. "Aziz Mahmud Hüdayî Divanı'nda Hz. Muhammed İmâjı". Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdayi Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler, I: 437-448. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2006.
- Gürlek, Sema. Âşık Nevruzî Mevlidi (İnceleme-Metin), Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013.
- Ğalib, Mustafa. Eflûtîn. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilal, 1986.
- el-Ğumârî, Ebu'l-Fadl Abdullah b. Muhammed. Murşidu'l-Hâir li Beyâni Ved'i Hadîsi Câbir. Erişim: 26 Aralık 2017. <http://www.a7bash.com/kutub/MurshidAlHaairLibayan.pdf>.

- Hafî. Zâdü'l Meâd (Kitâbü Mevlüdü'n Nebî). Nşr Secaattin Tural. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh. Müstedrek ale's-Sahîhayn, Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Harman, Ömer Faruk. "İsa". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 465-468.
- Haşim Veli. Esrarı Mevlidi'n-Nebî. Bekir Efendi-Karagöz Matbaası, 1326.
- "Hel Hulika'n-Nebiyu aleyhi's-selam min nûrin". Erişim: 24 Aralık 2017. www.alsoufia.com/main/1952-1-هل-خلق-النبي-صلى-الله-عليه-وسلم-من-نور -html.
- el-Hererî, Abdullâh. Risâle fî Butlâni Da'va Evveliyeti'n-Nûri'l-Muhammedî. Beyrut: 1422/2001.
- el-Himş, Adab Mahmud. en-Nûru'l-Muhammedî Beyne Hedyi'l-Kitâbi'l-Mübîn ve Ğuluv-vî'l-Ğâlin, er-Riyâd: 1407.
- İbn Arabî, Muhyiddin. Fusûsu'l-Hikem. Nşr. Ebu'l-Ala Afifi. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, ts.
- İbn Arabî, Muhyiddin. Mevlidu'n-Nebî Sallallahu aleyhi ve sellem, er-Riyad: Câmîatu'l-Melik Suûd, 1957.
- İbnu'l-Arabî, Muhyiddin. el-Futuhatu'l-Mekkiyye. Nşr. Ahmed Şemsuddin. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/1999.
- İdiz, Ferzende. "Tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler". Ekev Akademi Dergisi 18/59, (Bahar 2014): 179-199.
- İlahî, İhsan İlahî Zahîr el-Pakistânî. et-Tasavvuf el-Menşe' ve'l-Mesâdir. Lahor: 1406/1986.
- Kadıoğlu, İdris. "Muhyî ve Hakikat-i Muhammediyye Kasîdeleri". Journal of Turkish Language and Literature 2/1: (Winter 2016): 210-226.
- Kaplan, Yıldırım. Erzurumlu Kadî Mustafa Darîr'in Kitâb-ı Siyer-i Nebî'si. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- el-Kastalânî, Ahmed b. Muhammed. el-Mevâhibu'l-Ledüniyye bi'l-Minehî'l-Muhammediyye, Thk. Salih Ahmed eş-Şâmî. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1425/2004.
- Kaya, Abdurrahman. Cismî'nin Mevlid'i (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Kaya, Mesut. Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyata Yaklaşım Ve Kitâb-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2013.
- Kılavuz, A. Saim. "Mevlid'in Akaid Ve Kelam Açısından Analizi". Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid ve Süleyman Çelebi. Ed. B. Kemikli-O.Çetin), 292-300. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. "Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma'dan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlke'ye". IV. Kutlu Doğum Sempozyumu. 129-139. Isparta, 2002.
- Kızıl, Hayrettin. "Diyarbakır ve Çevresinde Yazılmış Mevlitlerin Konularına Göre Tasnifi Denemesi". e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (Diyarbakır Özel Sayısı) 4/7 (2012): 116-150.
- Köprülü, M. Fuad. Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980.
- Kurt, Abdurrahman – Yanmış, Mehmet. "Mevlid Dindarlığı –Bursa Örneği.". Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid

- ve Süleyman Çelebi. Ed. B. Kemikli-O. Çetin. 342-357. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Kurt, Ali Osman. "Süleyman Çelebi'nin Mevlid (Vesiletü'n-Necat)'inde Mitolojik Unsurlar". Ekev Akademi Dergisi 10/29 (Güz 2006): 179-190.
- Lindisfarne, Nancy. Elhamdülillah Laikiz, Trc. Selda Somuncuoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Massignon, Louis. "Tasavvuf". İslam Ansiklopedisi. 12/1: 26-32. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Merdin, Saadettin. "Hakikat-i Muhammediye/Nur-i Muhammedî Teorisi". Erişim: 11 Aralık 2017. <https://mehmetselvi.wordpress.com/2014/02/06/hakikat-i-muhammediyenur-u-muhammedi-teorisi-saadettin-merdin/>.
- "Mevlid Manzumesine Eleştirel Bir Yaklaşım Mevlid Manzumesi (Vesiletü'n-Necat) Süleyman Çelebi". Erişim: 08 Aralık 2017. http://www.erdemyolu.com/Mevlid_Manzumesine_Elestirel_Yaklasim.pdf.
- Mevlid-i Şerif. Müellifi Meçhul. y.y., ts.
- Morris, Henry M. Kutsal Kitap, Bilim ve Yaratılış. Trc. M. Ali Şimşek. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 2008.
- "Multeka Ehli'l-Hadis". Erişim: 24 Aralık 2017. <http://www.aahlalhdeeth.com/vb/showthread.php?t=6670>.
- Murteza, Ahmed. "Hadîsu Evveli mâ Halakallâhu Nûru Nebiyyike yâ Câbir Beyne'l-Hakîkati ve'l-Hayâl". Erişim: 25 Aralık 2017. <https://www.alkutubcafe.com/book/judUzP.html>.
- Müslim, b. El-Haccâc. Sahîhu Müslim. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nicholson, Reynold A. İslam Sufileri. Trc. M. Dağ v. dğr. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1978.
- Nom, Muhammed Taha. Sinanoğlu Ümidü'l Müznibin Mevlidi İnceleme Metin. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2013.
- Okudan, Rifat. "Hakikat-i Muhammediyye, Felsefî Temelleri ve Dinî Asıllarının Değerlendirilmesi". Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/1 (2003): 139-164.
- Okudan, Rifat. "Hz. Peygamber'den İlk Yaratılan Şey Hakkında Rivâyet Edilen Hadisler Işığında Hakikat-i Muhammediyye". VI. Kutlu Doğum Sempozyumu, Tebliğler. 165-178. Isparta: Tuğra Matbaası, 2003.
- Onay, İsa. Mevlid Ve Naatlarda Peygamber Tasavvuru. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2013.
- Ökten, Sadettin. "Mevlid Veya Bir Medeniyet Beyannamesi". Yazılışının 600. Yılında Bir Kutlu Doğum Şaheseri Uluslararası Mevlid Sempozyumu Mevlid ve Süleyman Çelebi. Ed. B. Kemikli-O.Çetin. 31-48. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Özkan, Fatma. Şehîdî Mevlid (İnceleme-Metindizin). Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, 2012.
- Özkan, Mustafa. "Erken Dönem Osmanlı Türkçesi". Osmanlı. Ed. Güler Eren. 9: 399-411. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Özköse, Kadir. "Aziz Mahmud Hüdâyî'de Nûr-i Muhammedî Telakkisi". Üsküdar Sempozyumu-III: Uluslararası Aziz Mahmud Hüdâyî Sempozyumu (23-25 Mayıs 2005) Bildiriler. 1: 231-238. İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı Üsküdar Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2006.
- Öztürk, Mustafa. "Sehl et-Tüsteri (ö. 283/896) ve Tasavvufî Tefsiri Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler". Tasavvuf 3/9 (2002): 239-265.

- Öztürk, Yaşar Nuri. Hallâc-ı Mansûr ve Eseri (Kitâbu't-Tavâsin). İstanbul: 1976.
- Pekolcay, Necla. "Kitab-ı Mevlidî'n-Nebi aleyhi's-selam Zâdü'l-Mead", İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metodları, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Pekolcay, Necla. İslâmî Türk Edebiyatı Metinlerini Tetkik Metodları, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- es-Sadık, b. Muhammed b. İbrahim. Hasâisu'l-Mustafa Sallallahu Aleyhi ve Sellem Beyne'l-Ğuluvvi ve'l-Cefa, er-Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, ts.
- Samsakçı, Seda Yeşildal. Hafî'nin Mevlidi (el-Kevkebü'd-Dürriyye fi Mevlidi Hayri'l-Berriyye) ve Tahlili. Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Sarmış, İbrahim. Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak. İstanbul: Düşün Yayınları, 2011.
- Schimmel, Annemarie. el-Eb'âdu's-sûfiyye fi'l-İslâm ve Târîhu't-Tasavvuf. Trc. M.İ. es-Seyyid-R.H.Kutub. Bağdat: Menşûrâtul-Cemel, 2006.
- Seyhan, Ahmet Emin. "Envâru'l-Aşîkîn'de Bulunan Bazı Hadislerin Müslümanların Dînî Anlayışlarına Etkileri Üzerine". Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39 (2013): 163-191.
- Şaliş, Nefise. Muhibbî Hayatı, Eserleri Ve Mevlid'i. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- eş-Şinkîti, Ahmed Abdulkadir el-Medenî. Tenbîhu'l-Huzzâk alâ Butlâni mâ Şâ'e Beyne'l-Enâm min Hadîsî'n-Nür el-Mensûb li Musannifi Abdurrezzâk. er-Riyad: Mektebetu Dâri'l-Yakîn, 1402.
- Şirin, Mustafa. er-Risâletü'l-Ahmediyye fi'l-Velâdeti'l-Muhammediyye, (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Gramatikal İndeks). Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2007.
- Taşköprü Kaymakamı el-Hac İbrahim Kadem. Mevlid-i Nebi aleyhi's-Selam. Mekteb-i Sanayi' Matbaası, 1302.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. Câmiu's-Sahîh. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tural, Secaatın. Hafî Zâdü'l-Meâd (Kitâbu Mevlidî'n-Nebi). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011.
- al-Tustarî, Sahl b. Abd Allah al-Tustari. Tafsîr. Trans. **Annabel Keeler and Ali Keeler**. Jordan: Royal Aal al-Bayt Institute for Islamic Thought Amman, 2011.
- et-Tüsterî, Sehl b. Abdillâh. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Tak. Taha Abdurrauf Sa'd-Sa'd Hasan Muhammed Ali. el-Kâhire: Dâru'l-Haram li't-Turâs, 2004.
- Tüylü, Eda. Derviş Mevlid (İnceleme – Çeviriyazı- Tıpkıbasım). Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2013.
- Uludağ, Süleyman. "Muhammed". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 30: 448-450. İstanbul: TDV Yayınları 2005.
- Uludağ, Süleyman. "Şiilikte Tasavvuf". Milletlerarası Tarihte Ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu İslami İlimler Araştırma Vakfı (Tebliğler ve Müzakereler) 13-15 Şubat 1993. 515-542. İstanbul; İlmî Neşriyat, 1993.
- Umay Türkes-Günay. "Osmanlı İmparatorluğu ve Türk Halk Kültürü". Osmanlı. Ed. Güler Eren. 9: 23-50. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Ünal, Meral. Es-Sivasi-Şemsettin Ahmet b. Muhammed b. Arif Ezzili'nin Mevlidî'n - Nebi isimli Eseri (İnceleme, Metin, Dizin). Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2013.
- el-Vekil, Abdurrahman. Hâzihi Hiye es-Sûfiyye, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1979.

- Vural, Mehmet. "Dâvûdü'l-Kayserî'de Tasavvuf Felsefesi –Hakikat-i Muhammediye Nazariyesi Üzerine-". Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi 3 (2015): 42-56.
- Yazar, Sadık. "Cismî ve Mevlidi". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 1/2 (Winter 2008): 484-515.
- Yıldırım, Ahmet. "Hadislerde Yaratılış Problemi". IV. Kutlu Doğum Sempozyumu, 193-207. Isparta: 2002.

The Conception of Nur al-Muhammed that is One of the Sources of Ottoman Religious Culture and Its Comparison to Its Counterparts in Some Other Cultures

Hidayet AYDAR*

Extended Abstract

Mawlid books are works that address the birth of the prophet Mohammed. Majority of these books are poetic and generally they are recited in a special form with a gentle intonation. The subject of these books is the life of the prophet Mohammed before the birth starting from the marriage of his father and mother. They cover incidents which can be called as extraordinary mostly that occurred after his parents' marriage. At the end of the book, mawlid finishes by telling the prophet's birth. Mawlid books combine the spiritual and extraordinary incidents such as miracles about the birth with physical and historical details. These spiritual incidents in the book start with the creation of the divine light of the prophet Mohammed. According to mawlid books, the divine light of the prophet Mohammed was created as the very first existence when there is nothing else except Allah. The source of this light is Allah himself, the light is his own divine light. In other words, Allah looks at his own entity, a divine light appears due to this look and from the light appearing, He creates the divine light of the prophet Mohammed. This divine light is called as Nour-i Mohammed in the mawlid books and some other sources. Thus, the spiritual existence of the prophet Mohammed is gone back to that date. Then, this light will become the essential of all existence and living creatures. Everything else in the universe will be created only for the sake of his existence. He is the reason for the creation of all existence and living creatures, in case he did not exist, nothing would be created. The divine light that had existed before the creation of Adam started to shine as a light in his body after the creation of Adam. When the angels prostrate before Adam, they prostrate before the divine light. Dignity and honor were given to Adam as a result of the divine light. Repentance after the first offense of Adam which was eating the forbidden fruit was accepted thanks to the divine light. Then, the divine light influenced the prophets after Adam. Noah did not drown in the water thanks to the divine light. The staff of Moses turned into a dragon thanks to the divine light, Jesus ascended to heavens only to become ummah of the prophet Mohammed. Abraham did not burn in fire, because he was his ancestor.

This understanding has been covered in various works especially in Sufism books differently since Hijri third century. In Ottoman period, Davud-i Kayseri was the first one to discuss this in his books, then some of the biography books on prophet Mohammed started to include this subject, but mainly mawlid books have dwelled on and studied for a long time as an essential subject. In particular,

* Prof., İstanbul University Faculty of Theology, Department of Qur'anic Exegesis, hidayet@istanbul.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-7563-5073>.

in the book *Vesiletü'n-Necât* which is a mawlid book written by Suleyman Celebi, this subject was discussed very impressively and fluently. This book has been intonated widespread in Ottoman society and has been very influential on the world of thought of people. This mawlid book is still read in Turkey frequently. Translations of this mawlid book to the languages of Arabic, Kurdish, Bosnian, and Albanian are also read by Muslim people living in Anatolia and the Balkans. Also, other works on the same subject are intonated in North Africa, Middle East, and the Far East in various religious ceremonies especially on the day of mawlid an-nabi (the birth of Prophet Mohammad).

Understandings similar to Nour-i Mohammed take part also in Jewish and Christian culture. Especially the "wisdom" mentioned in the Solomon Proverbs, the appearance of the light by the God's saying "let there be light" at the beginning of Genesis, and Adam Kadmon figure in Kabbalah are understandings related with Nour-i Mohammed. If we look at Christian culture, Nour-i Mohammed told in Islamic resources are also told in Christianity for Jesus in a similar way. According to this, although Jesus was a human living among people and was baptized at the age of 30, he is actually a part of the spirit of God. Among Christians, the thought of that he was created as the first being is also dominant. Words at the beginning of the Gospel of John which are "In the beginning was the Word, and the Word was with God, and the Word was God. He was with God in the beginning. Through him all things were made; without him nothing was made that has been made. In him was life, and that life was the light of all mankind." are interpreted by Christians as Jesus always existed since the beginning, he was created from the spirit of the God, everything was created for his sake and through him.

On the other hand, according to Paul, contrary to the historical Jesus, Lord Jesus Christ is a deity which existed before the existence (pre-existence), he is the son of the God, he is the first and foremost, and everything was created through it. This subject was stated in the letter sent by Paul to Colossians as "The Son is the image of the invisible God, the firstborn over all creation. For in Him all things were created, things in heaven and on earth, visible and invisible, whether thrones or dominions or rulers or authorities. All things were created through Him and for Him. He is before all things, and in Him all things hold together..."

There are some expressions that reminds the Nour-i Mohammed understanding in some philosophical and religious movements such as Neoplatonism, Gnostic-Manichaeism, the Shi'a, Ikhvan al-Safa. In these movements, particularly while discussing the first being created by God, the features imposed on the elements such as pencil and mind, the understanding of the original light, to some extent coincide with the understanding of Nour-i Muhammedi.

We can easily say that these understandings that have revolved around similar issues have affected each other. As the last of these understandings chronologically, it is clear that the Nour-i Muhammed conception in Islam bears the effect/traces of previous thoughts and conceptions. In this study, especially in Christianity the understanding created around Jesus and the understanding of Nour-i Muhammad was told by comparing and giving some examples.

Although the subject of Nour-i Muhammed has been extensively included in many Sufi and Siret books, the basic Islamic sources approach this understanding with caution. Moreover, there are some who strongly criticize this mentality and deny that it does not coincide with the fundamental principles of Islam.

In this study, the drawbacks of the excessive dimensions of this mentality, which is understood to be caused by excessive love fed to the prophet Muhammad, were also expressed. It was stated that expressing the love to the Prophet in a literary and fluent manner is acceptable, reasonable and logical, but it should be in a way that does not harm the basic principles of belief.

Keywords: Nur al-Muhammed, Islamic culture, Ottoman, Sufism, Islamic literature, Mawlit books, Christianity.

